

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ**

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

**ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ
РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ
ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ
«РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОНОМІКА»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ УСІХ ФОРМ НАВЧАННЯ

**ЧЕРНІГІВ
2008**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ**

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

**ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ
РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ
ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ
«РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОНОМІКА»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ УСІХ ФОРМ НАВЧАННЯ

Рекомендовано до друку Вченою
радою Чернігівського державного
інституту економіки і управління
(Протокол № 08/08 від 29.10.2008 р.)

**ЧЕРНІГІВ
2008**

Методичні вказівки щодо використання інформаційного матеріалу регіонального рівня при вивченні дисципліни «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» для студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання / Укладач В.Ф.Савченко. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 53 с.

Укладач: д.е.н., проф. В.Ф.Савченко
Рецензенти: д.е.н., проф. В.І.Пила
 д.е.н., проф. В.М.Левківський
Коректор: к.і.н., доц. О.В.Гринь

Зміст

1.	Загальні положення	4
2.	Пояснювальна записка щодо наданого інформаційного матеріалу	5
3.	Інформаційний матеріал по Чернігівській області (Додатки).....	11
3.1.	Додаток А. Адміністративно-територіальний поділ.....	11
3.2.	Додаток Б. Мінерально-сировинна база (родовища, що мають державне значення)	13
3.3.	Додаток В. Природно-заповідний фонд	14
3.4.	Додаток Г. Демографічна ситуація.....	14
3.5.	Додаток Д. Показники соціальної сфери.....	17
3.6.	Додаток К. Основні соціально-економічні показники.....	21
3.7.	Додаток Л. Промисловість.....	25
3.8.	Додаток М. Сільське господарство.....	29
3.9.	Додаток Н. Інвестиції та інновації.....	35
3.10	Додаток П. Характеристика районів та міст обласного підпорядкування.....	37
3.11	Додаток Р. Стратегічні напрямки економічного розвитку регіону на сучасному етапі	48
	Список використаних джерел.....	53

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Вивчаючи розміщення продуктивних сил у конкретній області, студенти всіх форм навчання стануть перед проблемою отримання інформаційного матеріалу, який забезпечував би наступні вимоги:

1.1. Повноту освітлення теми.

1.2. Комплексність підходу до питання.

1.3. Аналіз ситуації в часі.

1.4. Надання історичної довідки.

1.5. Всесторонність, об'єктивність та неупередженість інформації.

2. Виходячи з цих вимог, розглянемо ситуацію з різними першоджерелами, які могли б допомогти студентам у вивченні теми.

2.1. Книги загальнодержавних видавництв, де авторами були б провідні вчені, щодо регіону. Таких практично не існує. Провідні вчені обійшли увагою область.

2.2. Видання загальнодержавного економічного характеру, де значне місце відводилося б Поліссю чи безпосередньо області. На жаль, таких книг теж обмаль, як і взагалі з питань регіональної економіки.

2.3. Учбові чи методичні посібники, економічні видання місцевих авторів за даним напрямком. У комплексному, зібраному вигляді вони теж майже не видавались.

2.4. Енциклопедичні видання чи довідники. У них надається тільки стислий матеріал з окремих напрямків, для опрацювання якого необхідний значний досвід самостійної роботи. Такий досвід у студентів відсутній. До того ж, ці джерела несуть у собі застарілу інформацію, спираються на єдиний геополітичний простір Радянського Союзу та концепцію адміністративно-командної планової системи. Останніми роками в Україні подібні книги не видавались.

2.5. Статистичні збірники. Вони мають великий за обсягом матеріал, важкий для опрацювання. Цей матеріал не дає порівняння із ситуацією по Україні в цілому. До того ж, збірники не завжди потрапляють в бібліотеки й існують там у дуже обмеженій кількості.

2.6. Аналітичні та програмні матеріали місцевих органів влади. У них розглядаються тільки наміри щодо заходів з покращення ситуації і ніколи не публікуються результати впровадження цих намірів. Крім того, в повному вигляді вони не можуть дійти до студентів, а їх освітлення в пресі здебільш носить загальний пропагандистський характер.

2.7. Центральні періодичні видання (газети та журнали). Щодо області інформація там дуже обмежена. Провідні економісти, управлінці та фінансисти, керівництво області й районів, директорський корпус, суб'єкти, задіяні в нових ринкових формах господарської діяльності, традиційно майже не друкують аналітичних досліджень, аналітичних обґрунтувань та пропозицій.

2.8. Місцеві регіональні періодичні видання. Виходячи із ситуації щодо пп.2.1-2.7, це фактично єдине джерело інформації для вивчення теми.

Та періодична література має свою специфіку. В її завдання не входить комплексне неупереджене вивчення тих чи інших явищ, проведення аналітичного дослідження, публікація статистичних матеріалів тощо. Інформація надається дозовано, носить політизований та направлений характер. Студентам важко зробити з неї об'єктивні висновки і сформулювати пропозиції.

3. Ситуацію ускладнюють ще кілька проблем:

3.1. Вищі учбові заклади (ЧДІЕУ), факультети економічного спрямування (ЧТІ), філії інших вищих учбових закладів області існують обмежений проміжок часу. До цього з економічних предметів проводилось тільки вивчення дисципліни «політична економія». Тому не відбувався процес накопичення необхідної класичної літератури, притаманний іншим учбовим закладам країни.

3.2. Скрутне фінансове становище бібліотек не дозволяє в повних обсягах закуповувати необхідну літературу. Цьому не сприяє ні стан бюджету держави, ні ситуація в господарському комплексі, суб'єкти якого і бажали б, та не можуть надати необхідної спонсорської допомоги.

4. Разом з тим вивчення матеріалу по області доцільне і необхідне в силу кількох причин:

4.1. Відповідно до проведеного укладачем дослідження, більшість студентів – жителі області і після закінчення інституту бажають жити і працювати в ній. Тому їм необхідні знання щодо відповідної території.

4.2. Потрібно ще з дитинства та в юності привертати увагу молодих людей до краю і його особливостей. Адже це їм продовжувати древню історію сіверської землі, одного з осередків Київської Русі, відтворити історичну особливість, надати можливість людям жити в суспільстві демократичному, заможному, націленому на майбутнє.

4.3. Укладач вважає, що саме з молодих людей цього покоління вийдуть ті, які будуть відстоювати інтереси регіону, організувати реалізацію його пріоритетів, включаючи геополітичний, створювати та впроваджувати концепцію розвитку. Для цього необхідне своєчасне отримання інформації по території, її аналіз і перші спроби надати пропозиції.

II. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ЩОДО НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Матеріал відібраний з різних джерел, провірених, при необхідності виправлений, скорочений та уточнений укладачем і поданий в наступній послідовності:

- адміністративно-територіальний поділ;
- мінерально-сировинна база (родовища, що мають державне значення);
- природно-заповідний фонд;

- демографічна ситуація;
- показники соціальної сфери;
- основні соціально-економічні показники;
- промисловість;
- сільське господарство;
- інвестиції та інновації;
- характеристика районів та міст обласного підпорядкування;
- стратегічні напрямки економічного розвитку області на сучасному етапі.

2. При підборі матеріалу першочергово враховувалась потреба мати інформацію щодо природних ресурсів, розміщення продуктивних сил, демографічної ситуації, соціальної сфери регіону, а також інвестицій та інноваційного напрямку розвитку.

3. Доцільно навести деякі роз'яснення щодо розміщеного матеріалу:

3.1. Адміністративно-територіальний поділ (додаток А) включає в себе карту області та кількість адміністративно-територіальних одиниць по всіх районах і містах обласного підпорядкування, а також по регіону в цілому – кількість міст, селищ міського типу, сільських рад та сільських населених пунктів. Dodatok потрібний як самостійний фактичний матеріал, а також при аналізі всіх інших додатків, наприклад, додатку П.

3.2. Стан мінерально-сировинної бази (додаток Б) містить менше родовищ, ніж налічується в додатку П. Це пов'язано з тим, що при характеристиці окремих районів області показані всі родовища, в тому числі і ті, які мають місцеве значення, тоді як в додатку Б – тільки загальнодержавної ваги.

3.3. Природно-заповідний фонд (додаток В) містить в собі кількість та площу заповідників і заказників, пам'ятників природи, дендропарків, зоологічних садів, пам'ятників садово-паркового мистецтва та заповідних урочищ. Їх загальна кількість (851) показує, наскільки перспективний для розвитку туризму та рекреації досліджуваний регіон.

3.4. Демографічна ситуація (додаток Г) має 4 таблиці. Дві з них показують ситуацію щодо кількості міського та сільського населення, в тому числі по районах в динаміці, починаючи з 1959 року. Ми бачимо від'ємні показники, які характеризують критичну ситуацію із станом народонаселення території. Інші дві таблиці характеризують розподіл населення, починаючи з 1990 року. Від'ємні цифри щодо природного приросту як у міській, так і в сільській місцевості стають додатковим свідченням негативної ситуації в регіоні. Причому, вона більш важка в сільських населених пунктах.

3.5. Показники соціальної сфери (додаток Д). Враховуючи особливе значення цієї складової життєзабезпечення регіону та різноплановість самих показників, він має значну кількість таблиць (9), а саме:

3.5.1. житловий фонд;

3.5.2. обладнання житлового фонду;

- 3.5.3.благоустрій населених пунктів;
- 3.5.4.уведення в експлуатацію об'єктів соціально-культурного призначення;
- 3.5.5.продаж товарів тривалого користування в роздрібній торгівлі;
- 3.5.6.театри, концертні організації, музеї, бібліотеки та заклади культури клубного типу;
- 3.5.7.санаторії та заклади відпочинку;
- 3.5.8.основні показники охорони здоров'я;
- 3.5.9.кількість осіб, які отримували освіту в навчальних закладах.

Усі таблиці надають матеріал за 17 останніх років, починаючи з 1990 року. Значна кількість інформації сприяє засвоєнню студентами необхідного матеріалу в потрібних обсягах.

3.6. Основні соціально-економічні показники (додаток К) має в своєму складі 4 таблиці:

- 3.6.1.основні соціально-економічні показники;
- 3.6.2.питома вага області в Україні;
- 3.6.3.основні показники зовнішньоекономічної діяльності підприємств та організацій;
- 3.6.4.валовий регіональний продукт областей за 2005 рік.

Матеріал наданий, починаючи з 1990 року. При його аналізі слід особливу увагу звернути на те, що частка області у загальнодержавному виробництві окремих найбільш важливих видів продукції та галузей неухильно зменшується, а валовий регіональний продукт складає всього 1,7 % від загальнодержавного.

3.7. Промисловість (додаток Л) включає в себе 4 таблиці та 1 рисунок:

- 3.7.1.основні показники розвитку промисловості області за 1995-2006 рр.;
- 3.7.2.кількість промислових підприємств за видами діяльності;
- 3.7.3.виробництво окремих видів промислової продукції;
- 3.7.4.виробництво окремих видів готових металевих виробів та продукції машинобудування;

3.7.5.(рисунок) – розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за основними видами діяльності у 2006 році.

Необхідно звернути увагу на те, що основні показники галузі, починаючи з 2003 року, дещо зростають. Як від'ємний фактор, частка машинобудування складає всього 7,2 % загальних обсягів. Визначальні обсяги продукції (40,6 %) за харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами.

3.8. Сільське господарство (додаток М) – має в своєму складі 7 таблиць і 3 рисунки, а саме:

- 3.8.1.виробництво валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах по районах за 2007 рік;
- 3.8.2.кількість діючих підприємств за організаційно-правовими формами господарювання;
- 3.8.3.фермерські господарства;

- 3.8.4. розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь;
- 3.8.5. посівні площі сільськогосподарських культур;
- 3.8.6. валовий збір сільськогосподарських культур;
- 3.8.7. поголів'я худоби за господарствами усіх категорій;
- 3.8.8. (рисунок) – якісна оцінка ріллі (у балах);
- 3.8.9. (рисунок) – рівень рентабельності рослинництва і тваринництва;
- 3.8.10. (рисунок) – наявність тракторів та зернозбиральних комбайнів у сільськогосподарських підприємствах на кінець року, одиниць.

Особливу увагу необхідно звернути на наступні фактори:

- якість ріллі покращується залежно від місцезнаходження районів, з півночі на південь області;
- найбільша частка у виробництві сільськогосподарської продукції належить південному і південно-східному Прилуцькому та Бахмацькому районам;
- рослинницька підгалузь за період з 1990 року рентабельна, проте рівень рентабельності в останні три роки критично низький. У тваринництві, починаючи з 1993 року, рівень рентабельності за весь період від'ємний;
- кількість тракторів і зернозбиральних комбайнів у великотоварних господарствах області неухильно зменшується.

3.9. Інвестиції та інновації (додаток Н) включає в себе 2 таблиці і один рисунок:

- 3.9.1. інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування;
- 3.9.2. кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації;
- 3.9.3. (рисунок) – індекси інвестицій в основний капітал.

Цей додаток окреслює виключно важливе і перспективне питання створення конкурентоздатної економіки регіону. Тому падіння обсягів інвестицій в основний капітал, починаючи з 1991 року, а також кількості підприємств, які впроваджують інновації, негативно характеризують ситуацію. Дещо обнадіює покращення інвестиційного клімату, починаючи з 2000 року.

3.10. Характеристика районів та міст обласного підпорядкування (додаток П) – його доцільно прокоментувати за двома напрямками:

3.10.1. загальні положення:

- характеристика територіальних одиниць надається не в алфавітному порядку, як це прийнято в усіх довідниках, а по принципу географічного розташування території – з північного сходу і до крайнього півдня області. При такому підході студентам наочно видно, як поступово змінюється природний ландшафт районів, їх геополітичне розташування, бальність землі, лісистість територій, основні види сільськогосподарських культур, величина населених пунктів та щільність населення, корисні копалини регіонів;
- міста обласного підпорядкування (Чернігів, Ніжин, Прилуки) виділені як окремі одиниці, але показані під одним номером з районами (відповідно

9 і 9А, 15 і 15А, 21 і 21А). Це зроблено, щоб одночасно показати географічне становище та зв'язки територій між собою;

- у матеріалі по територіальних одиницях надається мінімальна кількість цифр. При цьому вони взяті з таким розрахунком, щоб студенти при необхідності могли самостійно визначити шляхом підрахунків всі інші показники. Наприклад, маючи показники площі території та населення, що проживає на ній, можна отримати щільність населення. Включення до матеріалу кількості населених пунктів дозволяє визначити їх середню чисельність тощо;

- напрямки виробництва продукції (сільське господарство, харчова промисловість, промислові вироби в районах) та їх розташування у вказаному порядку, на думку укладача, доцільні, оскільки цим підкреслюється сільськогосподарський характер районів області, важливість галузей сільського господарства та харчової промисловості. У великих містах області цей порядок дещо інший і розпочинається з пріоритетних напрямків виробництва даного міста;

- при переліку галузей та виробів, що входять у сільськогосподарський комплекс конкретного району, а також його промислових підприємств, окремі галузі та види продукції подаються в основному в порядку залежно від їх впливу на ситуацію в районі і області та обсягів виробництва. Наприклад, якщо молочне тваринництво в конкретному районі має більше значення, ніж вівчарство, воно і буде названо першим. Про галузі, які майже зовсім зникли останніми роками, але мають непогану перспективу, теж говориться в додатку. До таких галузей, наприклад, відносяться птахівництво, овочівництво тощо;

3.10.2. основні тенденції, що впливають з матеріалів додатку та деякі уточнення і пояснення:

- районування області в силу причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру не зовсім рівнозначне. Великі за площею та населенням райони, що мають високий потенціал, межують із зовсім маленькими, буквально карликовими;

- з півночі на південь області збільшується щільність населення, величина населених пунктів, бальність землі. Разом з тим неухильно зменшується лісистість території;

- на півночі області кращі умови для створення вільних економічних зон, туристичні та рекреаційні можливості;

- на депопуляцію сільського населення області мало впливає географічне розташування району, сприятливі умови для ведення сільського господарства, особливо якщо вони слабо реалізовані і доповнюються нерозвиненою соціальною сферою;

- особливості окремих галузей харчової промисловості можна охарактеризувати таким чином: спиртова – досить сучасні і водночас неприбуткові заводи; цукрова – заводи, що потребують реконструкції; продовольчих товарів (у районах) – не витримують конкуренції з

новоствореними малими підприємствами; льонозаводи – не випускають кінцевої продукції та інше;

- серед кормових культур на півдні області переважає кукурудза, на півночі – конюшина, люцерна тощо.

3.11. стратегічні напрямки економічного розвитку регіону на сучасному етапі (додаток Р) – у ньому надані тільки нові напрямки організації виробництва та інших складових промислового і взагалі економічного спрямування:

3.11.1. ефективна інноваційна політика;

3.11.2. кластеризація економіки;

3.11.3. вільні економічні зони та території пріоритетного розвитку;

3.11.4. транскордонне співробітництво в межах Єврорегіону “Дніпро”;

3.11.5. підготовка до роботи в умовах вступу до Світової організації торгівлі.

3.12. загальні питання:

3.12.1. деякі показники додатків перекликаються з параметрами, що вказані в характеристиці районів області (додаток П). Укладач вважає, що такий підхід полегшує роботу студентів над тим чи іншим питанням щодо проблем регіону, подає матеріал більш комплексно і компактно;

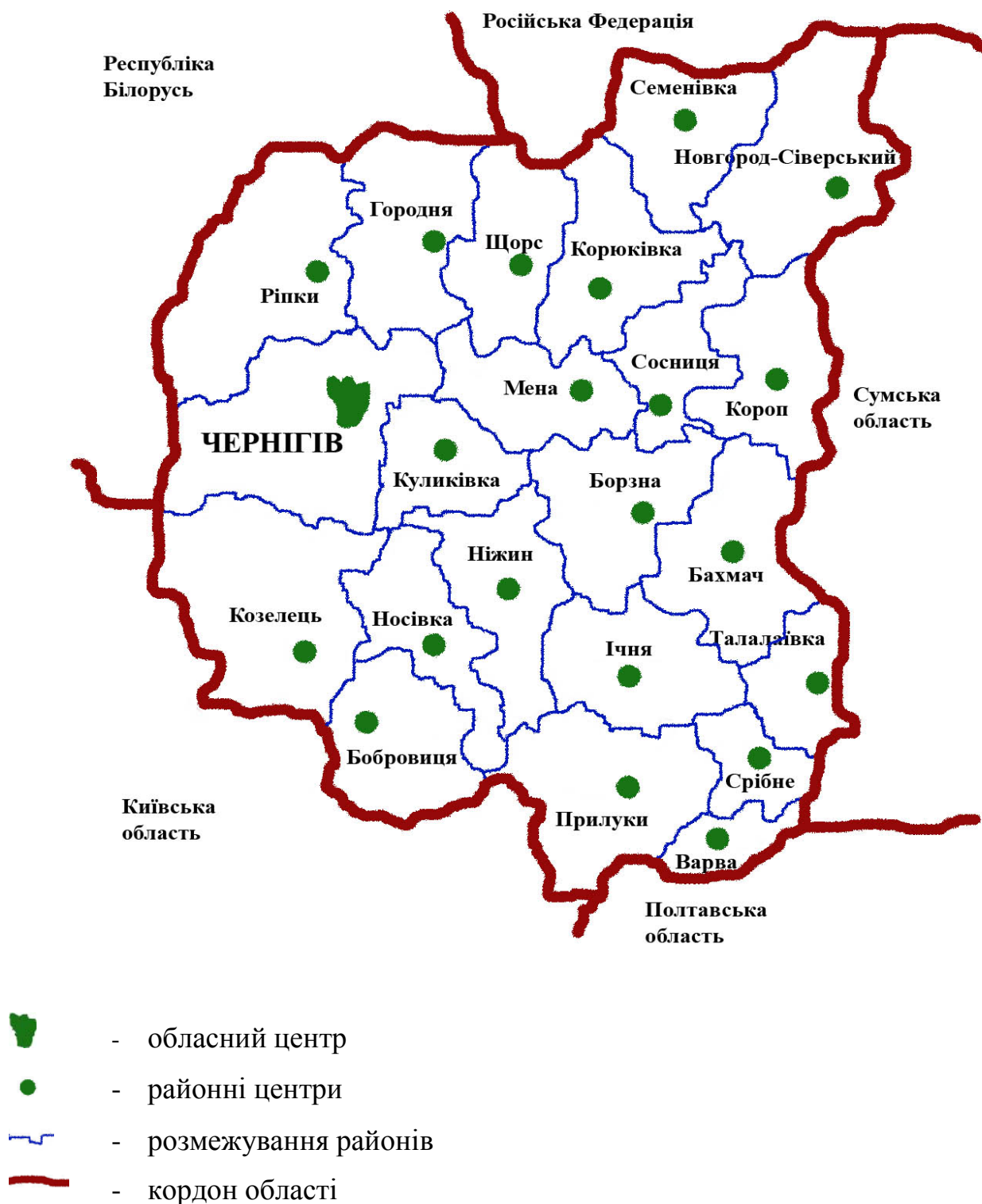
3.12.2. в окремих додатках наданий матеріал, термін давності якого 2 і навіть 3 роки. У такому випадку вказується конкретний рік. Це пов’язано з бажанням укладача, щоб цифри та тенденція їх змін пройшли необхідну перевірку в часі, «відстоялись». Водночас укладач інформує, що співвідношення з іншими показниками не змінилось. В іншому разі така інформація мала б більш оперативний характер, була замінена на останній рік.

III. ІНФОРМАЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ ПО ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (ДОДАТКИ)

ДОДАТОК А

Адміністративно-територіальний поділ

Рисунок А.1. Адміністративний поділ області

Таблиця А.1. Кількість адміністративно-територіальних одиниць

(на 1 січня 2007 р.)

Показники Територіальні одиниці	Міста	Селища міського типу	Сільські ради	Сільські населені пункти
Чернігівська область	15	30	525	1489
м. Чернігів	1	-	-	-
м. Ніжин	1	-	-	-
м. Прилуки	1	-	-	-
райони				
Бахмацький	1	2	20	80
Бобровицький	1	-	24	53
Борзнянський	1	-	26	62
Варвинський	-	1	14	29
Городнянський	1	-	30	77
Ічнянський	1	2	27	74
Козелецький	1	2	40	108
Коропський	-	2	25	65
Корюківський	1	1	20	77
Куликівський	-	1	16	24
Менський	1	2	23	53
Ніжинський	-	1	29	71
Н.-Сіверський	1	-	25	92
Носівський	1	-	16	47
Прилуцький	-	3	38	97
Ріпкинський	-	5	27	113
Семенівський	1	-	17	76
Сосницький	-	1	18	42
Срібнянський	-	2	11	28
Талалаївський	-	1	13	44
Чернігівський	-	4	42	120
Щорський	1	-	24	57

ДОДАТОК Б
Мінерально-сировинна база
(родовища, що мають державне значення)

№ п/п	Види корисних копалин	Кількість родовищ		Одиниця виміру	Запаси балансові на 01.01.2008 р.		Відс. запасів по Україні
		всього	в т.ч. розроблюваних		всього	в т.ч. розроблюваних	
1	Нафта	20	17	млн.т	12,8	10,8	10,3
2	Конденсат	11	5	млн.т	2,4	2,06	2,9
3	Газ природній вільний	9	5	млрд. куб.м	10,4	8,6	1,0
4	Газ природній розчинений	17	16	млрд. куб.м	1,4	1,9	4,9
5	Торф	198	89	млн.т	64,1	83,5	
6	Сапропель	1		млн.т	0,03		
7	Цементна сировина, в т.ч.	2	1	млн.т	11,3		11,3
7.1	карбонатна	1	1	млн.т	241	241	10,1
7.2	глиниста	1		млн.т	64,2		11,5
8	Крейда будівельна	5	2	млн.т	34,8	4,6	6,9
9	Пісок скляний	2	1	млн.т	9,0	6,5	4,0
10	Пісок будівельний	7	1	млн. куб.м	104,3		3,8
11	Керамзитова сировина	1		млн. куб.м	1,5		0,5
12	Глина тугоплавка	3	1	млн.т	12,3	4,1	1,16
13	Цегельно-черепична сировина	96	43	млн. куб.м	89,4	48,1	3,7

ДОДАТОК В
Природно-заповідний фонд

№ п/п	Категорія об'єкту	Кількість	Площа, га
1	Заповідники і заказники:		
1.1	державного значення	23	50400
1.2	місцевого значення	632	201400
2	Пам'ятники природи:		
2.1	державного значення	7	297
2.2	місцевого значення	130	552
3	Дендропарки	2	216
4	Зоологічні сади	1	9
5	Пам'ятники садово-паркового мистецтва:		
5.1	державного значення	2	612
5.2	місцевого значення	21	461
6	Заповідні урочища	33	8279
7	ВСЬОГО:	851	262226

ДОДАТОК Г
Демографічна ситуація

Таблиця Г.1. Кількість населення

Показники \ Роки	1959	1970	1979	1989	2001	2005	2006	2007
Наявне населення								
Усе населення, тис. осіб	1572,7	1559,9	1501,9	1415,9	1245,3	1187,7	1168,4	1151,9
міське	352,8	539,9	665,6	756,1	727,2	709,0	704,3	700,7
сільське	1219,9	1020,0	836,3	659,8	518,1	478,7	464,1	451,2
Відсотків до всього населення								
міське	22,4	34,6	44,3	53,4	58,4	59,7	60,3	60,8
сільське	77,6	65,4	55,7	46,6	41,6	40,3	39,7	39,2
Постійне населення								
Усе населення, тис. осіб	1569,2	1557,0	1498,8	1412,8	1236,0	1179,2	1159,9	1143,4
міське	347,3	534,8	658,4	749,9	716,5	698,8	694,1	690,5
сільське	1221,9	1022,2	840,4	662,9	519,5	480,4	465,8	452,9
Відсотків до всього населення								
міське	22,1	34,3	43,9	53,1	58,0	59,3	59,8	60,4
сільське	77,9	65,7	56,1	46,9	42,0	40,7	40,2	39,6
Із загальної кількості населення, тис. осіб								
чоловіки	658,2	663,3	647,1	626,4	560,4	534,5	525,2	517,3
жінки	914,5	896,6	851,7	786,4	675,6	644,7	634,7	626,1
Відсотків до всього населення								
чоловіки	41,9	42,5	43,2	44,3	45,3	45,3	45,3	45,2
жінки	58,1	57,5	56,8	55,7	54,7	54,7	54,7	54,8

Таблиця Г.2. Кількість наявного населення в містах обласного значення та районах

Показники	1992	1996	2001	2005	2006	2007	2008
Територіальні одиниці							
Чернігівська область	1405,8	1349,4	1262,1	1187,7	1168,4	1151,9	1135,9
м.Чернігів	305,7	312,2	305,6	300,5	299,6	298,9	298,3
м.Ніжин	82,0	81,2	77,5	75,6	75,5	75,2	74,9
м.Прилуки	72,9	73,3	66,4	62,0	61,2	60,6	59,9
райони							
Бахмацький	67,1	62,9	58,2	53,0	51,9	51,0	50,1
Бобровицький	48,9	44,7	41,6	39,0	38,2	37,6	36,9
Борзнянський	52,5	48,8	44,4	40,4	39,3	38,3	37,4
Варвинський	21,6	21,1	20,3	19,2	18,8	18,4	18,1
Городнянський	43,9	41,7	37,6	34,3	33,5	32,8	32,2
Ічнянський	48,4	45,1	41,6	38,7	37,8	37,0	36,2
Козелецький	74,2	67,6	62,2	57,7	56,2	54,5	53,7
Коропський	38,0	35,4	32,7	29,9	29,1	28,3	27,6
Корюківський	38,0	36,6	34,1	31,7	31,1	30,6	30,0
Куликівський	26,4	24,2	22,7	21,1	20,6	20,2	19,9
Менський	52,3	49,4	45,9	43,1	42,3	41,7	41,0
Ніжинський	44,1	40,2	37,0	34,2	33,4	32,7	32,0
Н.-Сіверський	41,7	39,1	36,5	33,4	32,5	31,7	31,7
Носівський	43,9	41,0	37,9	34,9	34,1	33,4	32,9
Прилуцький	54,2	50,0	45,6	43,1	42,0	41,0	40,1
Ріпкинський	45,9	42,3	38,5	34,9	33,9	33,1	32,3
Семенівський	27,7	26,1	24,0	21,7	21,0	20,6	20,1
Сосницький	28,4	26,8	25,1	23,2	22,7	22,2	21,7
Срібнянський	17,3	16,2	14,9	13,6	13,3	13,0	12,8
Талалаївський	19,4	18,1	16,9	15,7	15,4	15,1	14,8
Чернігівський	74,4	70,6	63,3	58,3	57,2	56,4	55,3
Щорський	36,9	34,8	31,6	28,5	27,8	27,2	26,6

Таблиця Г.3. Розподіл народжених за статтю

Показники Роки	Міські поселення та сільська місцевість		Міські поселення		Сільська місцевість	
	хлопчики	дівчатка	хлопчики	дівчатка	хлопчики	дівчатка
1990	7689	7594	5035	4879	2654	2715
1995	5748	5417	3523	3317	2225	2100
2000	4575	4243	2701	2516	1874	1727
2004	4634	4288	3034	2791	1600	1497
2005	4418	4374	2900	2850	1518	1524
2006	4819	4626	3119	2992	1700	1634

Таблиця Г.4. Народжуваність, смертність та природний приріст населення, осіб

Показ- ники Роки	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст		
	міські посе- лення та сільська місце- вість	міські посе- лення	сільсь- ка місце- вість	міські посе- лення та сільська місце- вість	міські посе- лення	сільсь- ка місце- вість	міські посе- лення та сільська місце- вість	міські посе- лення	сільсь- ка місце- вість
1990	15283	9914	5369	20861	7811	13050	-5578	2103	-7681
1995	11165	6840	4325	25706	10572	15134	-14541	-3732	-10809
2000	8818	5217	3601	25185	10706	14479	-16367	-5489	-10878
2004	8922	5825	3097	24803	10637	14166	-15881	-4812	-11069
2005	8792	5750	3042	25405	10798	14607	-16613	-5048	-11565
2006	9445	6111	3334	24501	10613	13888	-15056	-4502	-10554
На 1000 осіб наявного населення									
1990	10,8	12,9	8,4	14,8	10,2	20,3	-4,0	2,7	-11,9
1995	8,2	8,8	7,4	18,9	13,6	26,0	-10,7	-4,8	-18,6
2000	6,9	7,1	6,8	19,8	14,5	27,3	-12,9	-7,4	-20,5
2004	7,5	8,2	6,4	20,7	14,9	29,2	-13,2	-6,7	-22,8
2005	7,5	8,1	6,5	21,6	15,3	31,0	-14,1	-7,2	-24,5
2006	8,1	8,7	7,3	21,1	15,1	30,3	-13,0	-6,4	-23,0

ДОДАТОК Д
Показники соціальної сфери

Таблиця Д.1. Житловий фонд

(млн.м² загальної площі)

Роки	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006
Показники								
Весь житловий фонд	922,1	978,3	1015,0	1031,7	1035,7	1040,0	1046,4	1049,2
У середньому на одного жителя, м ²	17,8	19,2	20,7	21,3	21,6	21,8	22,0	22,2
Міський житловий фонд	574,3	616,3	643,2	658,4	661,7	664,5	669,9	671,3
У середньому на одного міського жителя, м ²	16,5	17,8	19,3	20,2	20,4	20,5	20,8	20,9
Сільський житловий фонд	347,8	361,7	371,8	373,3	374,0	375,5	376,5	377,9
У середньому на одного сільського жителя, м ²	20,6	21,9	23,5	23,7	24,0	24,4	24,6	25,0

Таблиця Д.2. Обладнання житлового фонду

Роки	1995		2000		2004		2005		2006	
	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Питома вага загальної житлової площі, обладнаної										
водогоном	71,5	15,2	75,3	17,9	76,3	19,1	76,6	20,0	76,7	20,6
каналізацією	69,7	9,5	73,7	12,9	75,0	14,7	75,4	15,7	75,4	16,3
центральним опаленням	69,5	11,2	72,8	18,3	73,9	22,2	74,2	24,4	74,6	25,3
газом	80,2	79,4	81,6	82,5	82,0	83,8	81,8	84,1	81,9	84,3
гарячим водопостачанням	54,1	2,7	58,4	4,3	59,1	4,7	59,7	5,4	59,2	5,7
ваннами	65,4	8,2	70,0	11,1	71,2	12,5	71,6	13,4	71,7	14,1
підлоговими електроплитами	4,5	0,2	4,8	0,1	5,1	0,1	5,3	0,1	5,4	0,1

Таблиця Д.3. Благоустрій населених пунктів

Показники \ Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Кількість населених пунктів, які							
мають водогін							
міст	448	449	449	450	454	452	453
селищ міського типу	796	790	781	783	767	767	768
сільських населених пунктів	6651	6616	6506	6490	6375	6308	6305
мають каналізацію							
міст	426	429	432	432	436	438	439
селищ міського типу	518	507	504	497	490	489	495
сільських населених пунктів	841	834	834	813	792	746	744
газифіковані тільки природним та природним і зрідженим газом							
міст	387	395	394	402	407	411	417
селищ міського типу	476	486	508	519	533	545	573
сільських населених пунктів	8086	8321	8799	8671	9444	10318	11661
газифіковані тільки зрідженим газом							
міст	57	53	53	49	45	42	36
селищ міського типу	384	376	355	341	328	316	295
сільських населених пунктів	18807	18580	18050	18106	17318	16306	15172

Таблиця Д.4. Уведення в експлуатацію об'єктів соціально-культурного призначення

Показники \ Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Дошкільні заходи, місць	1055	560	-	-	35	-
Загальноосвітні навчальні заклади, учнівських місць	7134	1468	260	450	-	52
Лікарні, ліжок	210	211	52	60	30	10
Амбулаторно-поліклінічні заклади, відвідувань за зміну	210	765	20	70	17	32
Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, місць	-	-	20	-	12	17
Клуби й будинки культури, місць	2750	250	-	-	250	-

Таблиця Д.5. Продаж товарів тривалого користування в роздрібній торгівлі

Показники \ Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Радіоприймальні пристрої	31504	1966	396	499	917	1271
Телевізори	43481	2777	4192	13749	22132	26116
Магнітофони	13701	1673	769	5120	6117	4918
Відеомагнітофони	...	80	508	2405	4617	10967
Фотоапарати	6179	326	857	1586	2980	4308
Холодильники та морозильники	20854	8976	482	5638	8248	11891
Пральні машини	23217	2801	960	7127	7865	9491
Електоропилососи	12694	3409	1223	7292	11485	15889
Швейні машинки	7830	73	4	36	30	153

Таблиця Д.6. Театри, концертні організації, музеї, бібліотеки та заклади культури клубного типу

(на кінець року)

Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Показники						
Кількість професійних театрів	3	3	5	4	4	4
Кількість місць у залах для глядачів (стаціонарних)	914	912	1102	1337	1337	1315
Кількість спектаклів (вистав)	1375	891	1103	1156	1076	1024
Кількість відвідувань театрів, тис. у розрахунку на 100 жителів	22,4 30	14,6 16	140,1 11	182,7 15	166,9 14	178,5 15
Кількість концертних організацій	1	1	1	1	1	1
Кількість проведених концертів	1153	832	111	368	350	314
Кількість відвідувань концертних організацій, тис. у розрахунку на 100 жителів	322,2 23	143,9 11	30,5 2	119,2 10	161,7 14	157,8 14
Кількість музеїв	13	14	23	28	28	28
Кількість відвідувань музеїв, тис. у розрахунку на 100 жителів	647,7 46	862,7 64	502,5 39	593,9 50	611,6 52	657,8 57
Кількість бібліотек у міських поселеннях у сільській місцевості	1032 196 836	988 167 821	805 145 660	778 131 647	772 126 646	766 125 641
Бібліотечний фонд, тис. примірників у міських поселеннях у сільській місцевості	13146,5 5439,7 7706,8	12491,2 5118,5 7372,7	11765,8 4955,1 6810,7	11257,3 4741,9 6515,4	11109 4680,4 6429,5	11054,2 4661,0 6393,2
Кількість закладів культури клубного типу у міських поселеннях у сільській місцевості	1104 91 1013	1031 79 952	856 66 790	805 68 737	806 66 740	799 66 733

Таблиця Д.7. Санаторії та заклади відпочинку

(на кінець року)

Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Заклади						
Санаторії та заклади відпочинку (без одно- і дводенного перебування) у них ліжок (місць)	65 8924	73 7702	61 5558	52 5693	51 5734	50 5587
Санаторії та пансіонати з лікуванням у них ліжок	6 895	9 1426	10 1759	8 1325	8 1325	7 1325
У тому числі дитячі санаторії у них ліжок	4 510	5 610	5 610	4 545	4 545	4 545
Санаторії-профілакторії у них ліжок	8 706	7 556	6 599	5 391	5 400	5 400
Будинки й пансіонати відпочинку у них місць	4 1022	3 585	2 336	1 140	1 140	1 100
Бази та інші заклади відпочинку у них місць	47 6301	54 5135	43 2864	38 3837	37 3869	37 3762

Таблиця Д.8. Основні показники охорони здоров'я

(на кінець року)

Показники \ Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10 тис. осіб	4520 32,2	4586 34,1	4596 36,5	4285 36,3	4282 36,9	4263 37,3
Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. осіб	15962 113,8	16251 120,7	15066 119,7	14130 119,8	13297 114,6	12900 112,8
Кількість лікарняних закладів	180	175	119	95	96	95
Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. осіб	20060 143,0	18946 140,7	14181 112,6	13088 111,0	13008 112,1	12956 113,3
Кількість лікарняних амбулаторно-поліклінічних закладів	235	225	220	214	219	216
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, відвідувань за зміну на 10 тис. осіб	22192 158,2	24048 178,6	24113 191,7	23839 202,2	23847 205,6	23905 209,1
Кількість станцій (відділень) швидкої медичної допомоги	43	48	43	41	41	43
Кількість осіб, яким надана швидка медична допомога (амбулаторно і під час виїздів) упродовж року, тис. на 1000 осіб	484,6 344,6	459,5 339,1	427,8 337,4	416,3 350,2	412,3 352,5	400,6 347,8

Таблиця Д.9. Кількість осіб, які отримували освіту в навчальних закладах

(на початок навчального року)

Показники \ Роки	1990/91	1995/96	2000/01	2004/05	2005/06	2006/07
Усього, тис.	217,9	214,4	212,0	189,5	180,5	170,3
У загальноосвітніх навчальних закладах	178,6	177,1	166,5	137,5	128,8	120,8
У професійно-технічних навчальних закладах	12,1	10,2	10,3	10,1	9,7	8,8
У вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації	16,2	15,8	15,7	17,2	15,4	11,0
III-IV рівнів акредитації	11,0	11,3	19,5	24,7	26,7	29,6
На 10 тис. осіб						
У загальноосвітніх навчальних закладах	1270	1307	1313	1157	1101	1049
У професійно-технічних навчальних закладах	86	76	82	85	83	77
У вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації	115	117	124	145	131	95
III-IV рівнів акредитації	78	83	154	208	228	257

ДОДАТОК К
Основні соціально-економічні показники

Таблиця К.1. Основні соціально-економічні показники

Показники \ Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
1	2	3	4	5	6	7
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах), млн. грн.	-	-	3073	6181	7627	-
у розрахунку на одну особу, грн.	-	-	2407	5163	6474	-
Основні засоби (у фактичних цінах на кінець року), млн. грн	11069	239995	18701	27430	29425	30686
Бюджет області, млн. грн.						
доходи	782,0	213,9	422,0	919,8	1213,6	1581
видатки	738,0	223,6	416,4	919,8	1213,6	1592
Доходи населення, млн. грн.	-	-	-	6303	8650	10973
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн.грн.	-	-	123,6	173,0	295,9	142,7
Продукція промисловості, млн.грн.	3944	1017	2820	4949	6107	7080
Продукція сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 року), млн. грн.						
рослинництва	6358,9	4237,1	3096,1	3836,6	3452,3	3491,9
тваринництва	2709,4	2030,6	1689,8	2387,2	1983,7	2092,0
	3649,5	2206,5	1406,3	1449,4	1468,6	1399,9
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млн. грн.	837,0	21543,9	431,0	1139,9	1332,9	1520,3
Уведення в експлуатацію загальної площі житла, тис.м ²	481,0	213,4	94,7	124,2	152,6	124,9
Перевезення вантажів усіма видами транспорту, млн. т	93,8	53,4	13,4	15,0	15,6	15,0
Відправлення (перевезення) пасажирів усіма видами транспорту, млн. чол.	267,9	230,3	193,7	182,0	166,0	160,5
Роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах), млн. грн.	1828,5	340,0	715,7	1264,7	1578,1	2121,0
Обсяг вироблених послуг (у діючих цінах), млн. грн.	-	-	-	663,8	879,3	1139,6
Експорт товарів та послуг, млн. дол. США	-	170,6	133,6	249,7	253,7	316,9
Імпорт товарів та послуг, млн. дол. США	-	99,7	177,1	218,6	260,5	270,1
Чисельність постійного населення (на кінець року), тис. осіб у віці молодшому за працездатний	1400,6	1340,7	1253,8	1179,2	1159,9	1143,4
чоловіки	144,6	132,4	109,6	89,8	85,7	828
жінки	139,3	125,4	104,5	85,3	81,6	787
працездатному						
чоловіки	367,7	361,4	342,5	341,5	341,6	339,3
жінки	348,6	325,4	326,4	320,3	317,0	313,7
старшому за працездатний						
чоловіки	112,4	109,9	116,0	103,2	97,9	952
жінки	288,0	286,2	254,8	239,1	236,1	2337

Продовження табл. К.1

1	2	3	4	5	6	7
Природний приріст, скорочення (-) населення, осіб	-5578	-14541	-16367	-15881	-16613	-15056
Кількість зайнятих у всіх сферах економічної діяльності, тис. чол.	646,6	674,9	520,5	506,1	517,9	502,3
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року), тис. чол. у т.ч. жінок	- -	5,2 3,9	38,0 22,4	26,2 15,8	25,3 14,7	22,2 13,1
Рівень зареєстрованого безробіття (на кінець року), відсотків	-	0,8	5,7	3,9	3,8	3,4
Рівень безробіття населення у віці 15-17 років (за методологією МОП), відсотків	-	3,9	11,3	9,5	7,9	8,3
Середньомісячна заробітна плата працівників, грн.	216	57	177	438	602	790

Таблиця К.2. Питома вага області в Україні

(відсотків)

Показники	Роки					
	1990	1995	2000	2004	2005	2006
1	2	3	4	5	6	7
Територія	5,3	5,3	5,3	5,3	5,3	5,3
Чисельність населення	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5	2,5
Основні макроекономічні показники						
Випуск товарів та послуг	-	-	2,1	1,7	1,7	-
Валовий регіональний продукт	-	-	2,2	1,8	1,7	-
Основні засоби	2,3	2,2	2,2	2,6	2,3	2,0
Упровадження інновацій						
Упроваджено нових технологічних процесів	-	5,1	2,9	2,1	1,7	2,7
Промисловість						
Обсяг промислової продукції	2,3	1,7	1,9	1,2	1,3	1,4
Виробництво найважливіших видів промислової продукції						
Тканини вовняні	47,4	57,6	68,2	83,2	81,1	81,0
Волокна хімічні	32,4	30,0	34,0	40,5	54,3	72,4
Деревина	4,1	10,2	7,5	7,7	9,4	9,1
Масло вершкове	6,7	6,4	7,2	6,3	9,1	7,8
Борошно	3,2	3,1	3,3	2,0	2,6	3,3
Макаронні вироби	4,8	6,3	10,2	7,4	7,2	7,4
Цукор	1,9	2,1	2,4	3,1	3,9	3,2
Сільське господарство (усі категорії господарств)						
Продукція сільського господарства	4,4	4,5	4,0	3,9	3,7	3,7
рослинництво	4,1	4,1	3,9	4,3	3,7	3,8
тваринництво	4,6	4,9	4,1	3,9	3,8	3,5

Продовження табл. К.2

1	2	3	4	5	6	7
Збір основних сільськогосподарських культур						
Зернові	3,4	3,7	3,4	4,5	4,2	3,8
Цукрові буряки	2,9	2,5	2,6	3,5	4,5	3,5
Картопля	9,5	8,4	7,4	7,6	6,5	7,6
Овочі	2,6	3,5	3,0	2,5	2,2	2,4
Поголів'я худоби						
Велика рогата худоба	5,8	5,9	5,5	5,1	5,3	5,3
у т.ч. корови	5,4	5,4	5,2	5,2	5,4	5,4
свині	3,9	4,0	3,6	3,5	3,5	3,5
Виробництво основних продуктів тваринництва						
М'ясо (у забійній вазі)	4,3	4,7	3,9	3,5	3,3	3,1
Молоко	5,1	5,0	4,7	4,5	4,6	4,6
Яйця	3,0	3,3	3,9	3,0	2,7	2,3
Автомобільний транспорт						
Перевезення вантажів	1,9	2,9	1,4	1,4	1,3	1,2
Вантажооборот	2,6	4,0	1,5	2,1	2,2	2,1
Перевезення пасажирів (автобусами)	1,9	3,2	2,7	2,4	2,0	2,1
Пасажирооборот	2,3	3,2	3,0	2,4	1,8	1,8
Будівництво						
Інвестиції в основний капітал	2,6	2,3	1,8	1,5	1,4	1,2
Торгівля						
Обсяг роздрібного товарообороту підприємств	2,3	2,8	2,5	1,9	1,7	1,6
Зовнішньоекономічна діяльність						
Надходження іноземних інвестицій	-	1,6	1,3	1,1	0,9	0,4
Експорт товарів	-	-	0,9	0,8	0,7	0,8
Імпорт товарів	-	-	1,2	0,7	0,7	0,6
Освіта та культура						
Дошкільні заклади						
кількість закладів	3,1	2,6	3,2	3,1	3,1	3,0
у них дітей	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2
Загальноосвітні навчальні заклади на початок навчального року						
кількість закладів	4,2	4,0	3,8	3,6	3,6	3,5
у них учнів	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4
Підготовка (випуск) робітників професійно-технічними навчальними закладами	1,8	1,9	2,4	2,2	2,1	2,1
Бібліотечний фонд	3,1	3,4	3,4	3,4	3,6	3,4
Кількість закладів культури клубного типу	4,4	4,5	4,2	4,2	4,2	4,2
Охорона здоров'я						
Кількість лікарів	2,0	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9
Кількість середнього медичного персоналу	2,6	2,7	2,8	2,7	2,7	2,6

Таблиця К.3. Основні показники зовнішньоекономічної діяльності підприємств та організацій

(млн. дол. США)

Показники	Роки	1996	2000	2004	2005	2006
Кількість підприємств, що здійснюють зовнішню торгівлю товарами		658	385	372	371	353
Кількість країн-партнерів		84	85	96	93	97
Обсяги експорту товарів		181,5	130,8	245,4	250,8	313,1
Обсяги імпорту товарів		154,2	173,0	209,4	247,0	257,4
Кількість підприємств, що здійснюють зовнішню торгівлю послугами		52	44	61	62	68
Кількість країн-партнерів		41	51	73	76	80
Обсяги експорту послуг		0,9	2,8	4,3	2,9	3,8
Обсяги імпорту послуг		0,8	4,1	9,2	13,5	12,7
Надходження іноземних інвестицій в економіку області		10,4	4,7	17,3	5,1	3,4

Таблиця К.4. Валовий регіональний продукт областей за 2005 р.

(у фактичних цінах)

Показники	Усього, млн. грн.	У розрахунку на одну особу, грн.	Частка регіону в Україні, відсотків
Території			
Україна	441452	9372	100,0
Автономна Республіка Крим	12848	6460	2,9
області			
Вінницька	10207	5966	2,3
Волинська	6553	6285	1,5
Дніпропетровська	41227	11909	9,3
Донецька	58044	12490	13,1
Житомирська	7430	5554	1,7
Закарпатська	6700	5373	1,5
Запорізька	19968	10683	4,5
Івано-Франківська	9622	6916	2,2
Київська	15362	8673	3,5
Кіровоградська	6877	6394	1,6
Луганська	19716	8131	4,5
Львівська	17192	6657	3,9
Миколаївська	9553	7801	2,2
Одеська	20762	8619	4,7
Полтавська	18099	11574	4,1
Рівненська	7263	6269	1,6
Сумська	8025	6497	1,8
Тернопільська	5137	4603	1,2
Харківська	25618	9025	5,8
Херсонська	6469	5713	1,5
Хмельницька	7958	5764	1,8
Черкаська	9014	6681	2,0
Чернівецька	4234	4654	1,0
Чернігівська	7627	6474	1,7
м.Київ	77124	28780	17,5
м.Севастополь	2823	7452	0,6

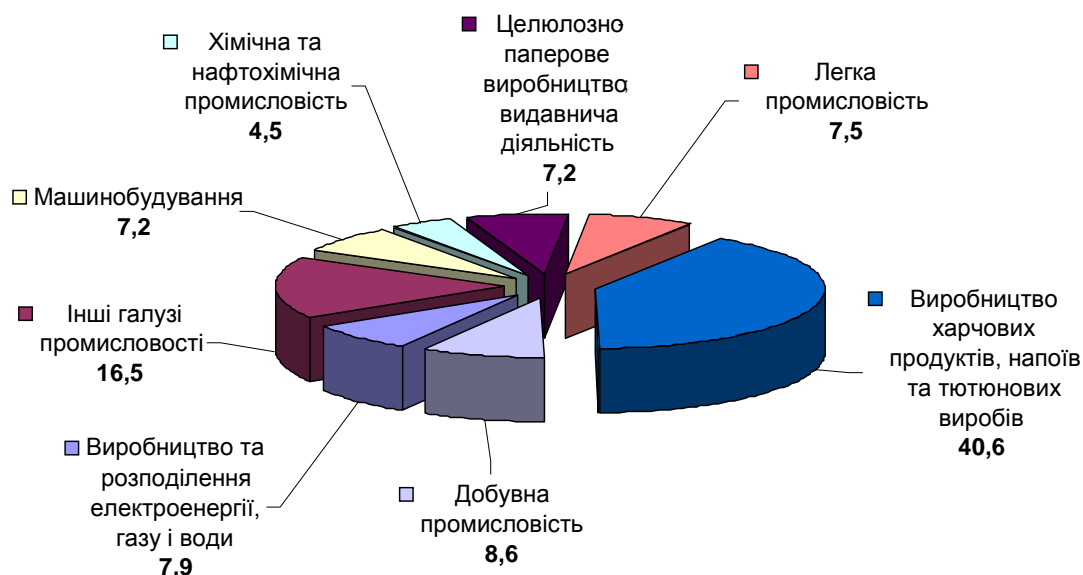
ДОДАТОК Л Промисловість

Таблиця Л.1. Основні показники розвитку промисловості за 1995-2006 рр.

Роки	1995	2000	2003	2004	2005	2006
Показники						
Обсяг промислової продукції (у фактичних оптових цінах), млн. грн.	1017	2820	4278	4949	6107	7080
Середньорічна кількість штатних працівників, тис.чол.	109,3	77,9	66,2	65,2	65,3	63,7
Основні засоби промислової діяльності на кінець року (у фактичних цінах), млн. грн.	547	4327	11562	11822	12351	13000
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	-	3,3	5,5	2,6	4,2	2,3
Частка прибуткових підприємств, відсотків	69,9	55,8	60,0	57,3	59,9	61,1
Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника, грн.	71	277	497	619	789	1001

Рисунок Л.1. Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за основними видами діяльності у 2006 р

(відсотків до загального обсягу)

Таблиця Л.2. Кількість промислових підприємств за видами діяльності

Показники \ Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Уся промисловість	825	953	1005	989	998	979
Добувна промисловість	6	9	5	7	7	10
добування паливно-енергетичних корисних копалин	4	8	4	5	4	4
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	2	1	1	2	3	6
Переробна промисловість	780	896	948	924	928	911
у тому числі						
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	232	235	233	221	213	208
Легка промисловість	107	106	108	102	99	90
текстильне виробництво, виробництво одягу, хутра та виробів із хутра	91	93	103	97	93	84
виробництво шкіри, виробів із шкіри та інших матеріалів	16	13	5	5	6	6
Оброблення деревини та виробництво виробів із деревини	90	131	144	139	142	150
Целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність	75	90	92	97	101	77
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	2	3	3	4	2	2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	21	33	38	36	40	46
Хімічне виробництво	12	17	19	16	16	18
Виробництво гумових та пластмасових виробів	9	16	19	20	24	28
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	46	43	5147	47	46	51
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	33	41	48	49	57	51
Машинобудування	124	155	159	152	151	162
виробництво машин та устаткування	52	67	67	67	65	76
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	58	70	74	67	68	70
виробництво транспортних засобів та устаткування	14	18	18	18	18	16
Виробництво та розподілення електроенергії, газу і води	39	48	52	58	63	58

Таблиця Л.3. Виробництво окремих видів промислової продукції

Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Показники						
Добувна промисловість						
Нафта сира, тис.т	896,8	650,6	476,1	519,1	553,3	540,7
Газ природний, млн. м ³	120,1	102,1	91,5	151,2	146,4	153,8
Торф неагломерований паливний, тис. т	280	272	60	92	68	36
Переробна промисловість						
Ковбаси напівкопчені, т	7423	2273	1377	1172	1057	1002
Сири жирні, т	6833	2478	2178	11916	12921	12373
Цукор-пісок, отриманий з цукру-сирцю бурякового, т	105452	80723	42355	67365	78700	83659
Борошно пшеничне, т	-	85006	35571	28971	42627	50212
Борошно житнє, т	-	33372	65689	30763	33121	37399
Крупи, т	3659	8757	1696	5632	11909	12716
Вироби макаронні, без начинки, не піддані тепловому обробленню чи не виготовлені будь-яким іншим способом, т	17400	14034	11818	7337	7444	7907
Води натуральні мінеральні газовані, тис.дал	1077	331	587	1910	2546	2980
Напої безалкогольні, тис.дал	3778	1216	403	1613	2021	1818
Льон розволокнений, але не прядений, т	22121	1847	1428	6335	5794	5434
Тканини вовняні, тис.м ²	34331	8676	4424	6937	6722	7074
Взуття, тис. пар	3954	1150	367	625	707	877
Волокна хімічні, т	57979	12336	10261	14823	21741	26022
Автобуси, шт.	510	18	283	119	573	1163
Виробництво та розподілення електроенергії						
Електроенергія, млн. кВт-год	1451,7	766,5	428,6	1044,2	983,5	840,0

Таблиця Л.4. Виробництво окремих видів готових металевих виробів та продукції машинобудування

(ум.)

Роки	2003	2004	2005	2006
Продукція				
Котли центрального опалення	21	96	15063	21744
Інструменти ручні для використання у сільському господарстві, садівництві або лісовому господарстві, т	10	14	5	8
Провід багатожильний, троси, канати, шнури плетені і вироби аналогічні з металів чорних, без електричної ізоляції, т	16	16	18	14
Насоси для рідин та підйомники рідин	488	560	451	333
Насоси вакуумні	317	460	166	263
Устаткування для фільтрування та очищення рідин	4465	6619	6360	7486
Верстати для оброблення дерева	413	423	569	475
Бетонозмішувачі чи розчинозмішувачі	25	47	27	34
Преси і обладнання для вироблення вина, сидру, фруктових соків та аналогічних напоїв	5	22	19	28
Печі пекарські неелектричні, сушарки для сільськогосподарських продуктів	8	27	24	28
Машини та устаткування різне для харчової промисловості	22	67	29	41
Форми для лиття і моделі ливарні	6	123	221	306
Реактори електричні, котушки індуктивності та перетворювачі статичні електричні	528	12204	5270	377
Апаратура електрична низьковольтна, тис.шт.	1564	2240	1724	1654
Проводи, кабелі електричні низьковольтні, км	14073	11605	10365	11092
Апаратура електродіагностична	83	64	85	88
Інструменти та апаратура медична різна, що використовуються в медицині, хірургії, стоматології, ветеринарії, тис.шт.	25,2	0,5	0,6	0,7
Меблі медичні, хірургічні, стоматологічні та ветеринарні і їх частини	462	29	53	101
Прилади для вимірювання фізичних та хімічних величин	8402	7707	14381	31411
Автобуси	-	119	573	1163
Установки бурові самохідні	4	8	4	-
Машини пожежні	88	98	70	27

ДОДАТОК М
Сільське господарство

Таблиця М.1. Виробництво валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах за районами за 2007 рік

(у порівняльних цінах 2005 р.)

Показники Територіальні одиниці	Валова продукція		Довідково:	
	тис. грн.	у % до 2006 р.	вироблено продукції на одну особу, грн.	частка району у загальному обсязі виробництва продукції регіону, %
Чернігівська область	1295064	111,0	1132	100,0
райони				
Бахмацький	137597	111,0	2725	10,6
Бобровицький	160982	117,7	4316	12,4
Борзнянський	44517	110,3	1175	3,4
Варвинський	62963	112,6	3441	4,9
Городнянський	36277	101,3	1116	2,8
Ічнянський	115050	122,9	3143	8,9
Козелецький	47151	97,3	868	3,6
Коропський	28924	94,7	1033	2,2
Корюківський	22394	104,5	739	1,7
Куликівський	20909	105,5	1045	1,6
Менський	87106	117,1	2104	6,7
Ніжинський	46373	111,4	1436	3,6
Н.-Сіверський	17011	84,6	542	1,3
Носівський	78682	92,6	2370	6,1
Прилуцький	171007	124,7	4222	13,2
Ріпкинський	21441	102,8	656	1,7
Семенівський	19668	102,1	969	1,5
Сосницький	14790	100,9	675	1,2
Срібнянський	54411	145,7	4218	4,2
Талалаївський	40738	106,5	2734	3,2
Чернігівський	55866	95,6	999	4,3
Щорський	11207	83,5	417	0,9

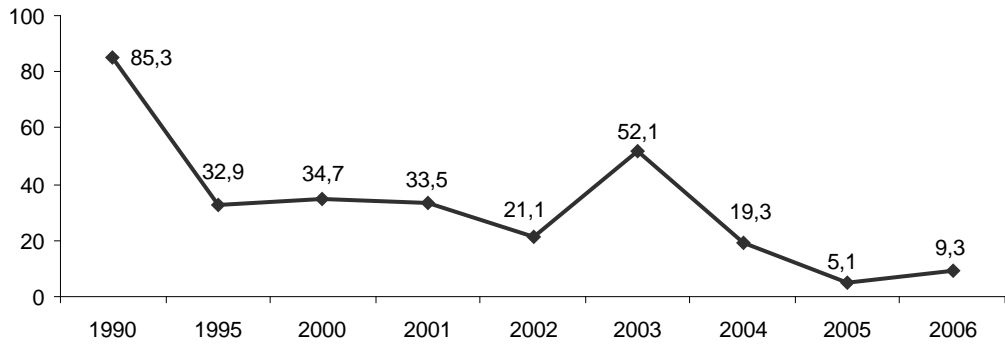
Рисунок М.1. Якісна оцінка ріллі (у балах)

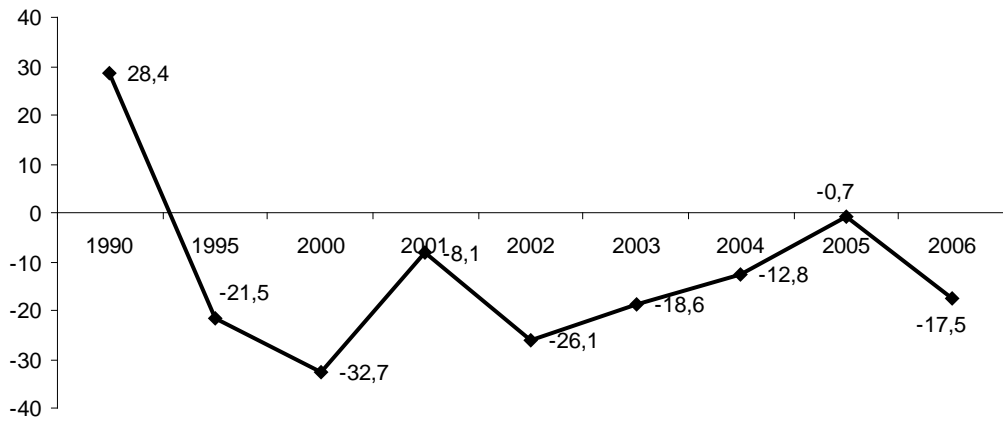
	- кращі (60-70)		- середні (40-50)
	- гарні (50-60)		- нижче середніх (30-40)
	- обласний центр		- районні центри
	- кордони області		- кордони районів
	- ріки		

Примітка: рілля оцінена по загальнодержавній шкалі, де за 100 балів прийнято рілля із самою високою родючістю зернових і технічних культур.

**Рисунок М.2. Рівень рентабельності (збитковості)
рослинництва, %**

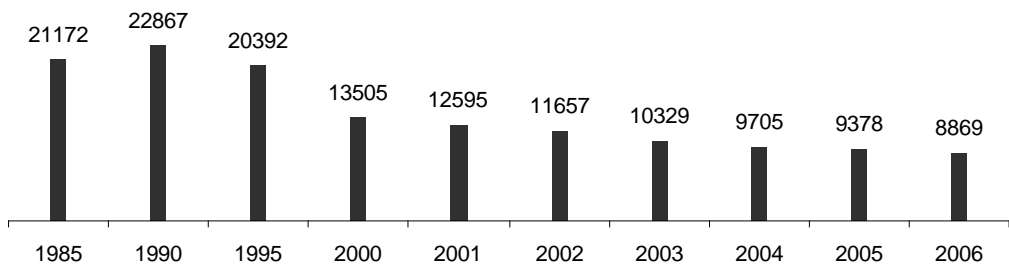

Рівень рентабельності (збитковості) тваринництва, %

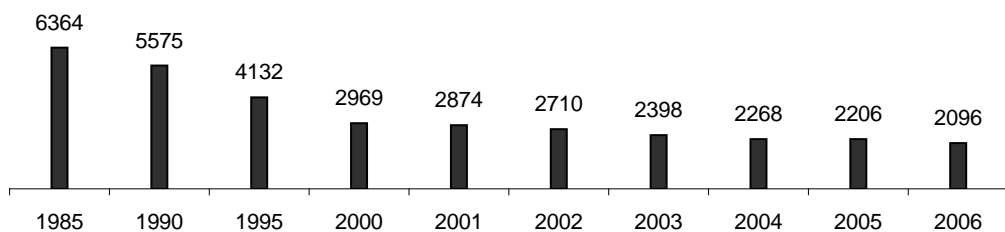

**Рисунок М.3. Наявність тракторів та зернозбиральних комбайнів
у сільськогосподарських підприємствах, на кінець року, одиниць**

Трактори

Зернозбиральні комбайни

Таблиця М.2. Кількість діючих підприємств за організаційно-правовими формами господарювання

(на 1 липня 2006 р.)

Показники	Сільське господарство	Лісове господарство	Рибне господарство
Підприємства			
Усього	1138	40	9
Господарські товариства	380	4	6
Приватні підприємства	149	1	-
Виробничі кооперативи	42	-	-
Фермерські господарства	471	-	-
Державні підприємства	10	14	2
Підприємства інших форм господарювання	86	21	1

Таблиця М.3. Фермерські господарства

(на кінець року)

Показники	Роки	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006
Кількість фермерських господарств, одиниць		575	475	506	459	459	461	466
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні, га:								
- усього		17230	28637	36390	37943	46473	54706	58798
у тому числі ріллі		15869	23941	31436	33271	41385	49231	52746
- у розрахунку на одне господарство		30	60	72	83	101	119	126
у тому числі ріллі		28	50	62	72	90	107	113
Питома вага сільгоспугідь фермерських господарств у загальній площі сільгоспугідь області, %		0,8	1,7	2,2	2,3	2,8	3,0	3,1

Таблиця М.4. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь

(на 1 січня 2007 р.; тис.га)

Структури	Показники	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	У тому числі		
				рілля	сіножаті	пасовища
Усього земель		3190,3	2090,9	1376,1	322,6	291,6
Землі сільськогосподарських підприємств		889,2	866,3	742,9	66,7	46,5
Землі недержавних сільськогосподарських підприємств		66,4	65,7	60,5	2,8	2,2
у тому числі землі фермерських господарств		38,9	32,2	27,1	2,1	1,9
землі державних сільськогосподарських підприємств						
Землі громадян		942,8	923,3	503,6	172,2	168,9
Землі користувачів інших категорій		1319,4	269,1	102,5	81,6	74,3

Таблиця М.5. Посівні площі сільськогосподарських культур

(усі категорії господарств, тис. га)

Культури \ Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Усього	1542,3	1471,2	1104,1	1056,3	1039,1	971,7
Зернові культури	662,7	682,2	534,5	635,8	635,2	579,4
озимі зернові	354,8	318,8	253,1	247,2	275,8	194,9
пшениця	252,3	193,6	134,2	116,3	132,9	122,2
жито	102,5	125,2	118,8	130,9	142,8	72,7
ячмінь	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
ярі зернові	307,9	363,4	281,4	388,6	359,4	384,5
пшениця	0,2	8,7	26,1	31,9	30,8	33,9
ячмінь	123,6	170,4	74,1	85,5	92,1	100,6
овес	65,4	86,1	71,3	80,1	80,4	88,2
кукурудза на зерно	22,7	14,3	28,9	140,0	102,4	103,3
просо	8,1	7,7	20,4	7,9	3,8	3,8
гречка	33,4	31,0	44,4	20,0	22,9	22,9
зернобобові	54,4	40,7	14,8	22,6	26,7	31,5
інші ярі зернові	0,1	4,5	1,4	0,6	0,3	0,3
Технічні культури	93,7	78,0	53,6	66,1	71,3	74,6
цукрові буряки	40,5	41,4	20,2	22,9	23,2	23,8
льон-довгунець	38,5	27,5	9,1	15,7	12,7	4,9
соняшник	0,5	2,1	10,2	8,1	11,6	13,2
Картопля й овоче-баштанні культури	172,4	119,8	114,3	114,3	108,3	101,6
у тому числі						
картопля	155,4	105,9	99,0	101,3	95,6	89,0
овочі	15,1	13,3	15,2	12,9	12,6	12,3
Кормові культури	613,5	591,2	401,7	240,1	224,3	216,1
кормові коренеплоди	31,6	21,0	11,0	12,2	11,9	11,6
кукурудза на силос						
і зелений корм	247,6	105,5	69,1	44,0	33,1	25,9
однорічні трави	116,1	185,6	93,5	65,7	73,9	68,1
багаторічні трави	212,7	256,1	22,6	114,5	101,2	107,4
Площа чистих парів	4,6	8,9	46,1	5,7	4,6	9,3

Таблиця М.6. Валовий збір сільськогосподарських культур

(усі категорії господарств, тис. т)

Роки	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Культури						
Зернові культури	1737,2	1248,6	832,3	1868,1	1594,7	1296,7
озимі зернові	1036,5	640,2	361,8	678,2	581,0	384,2
пшениця	804,3	429,9	200,7	372,4	345,3	269,9
жито	232,2	210,3	161,1	305,8	235,4	114,3
ячмінь	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0
ярі зернові	700,7	608,4	470,5	1189,9	1013,7	912,5
пшениця	0,6	17,6	34,8	61,2	58,6	66,4
ячмінь	326,7	291,2	120,2	219,4	209,4	200,2
овес	155,1	153,4	133,1	149,6	146,4	116,7
кукурудза на зерно	73,7	48,8	109,2	695,3	532,7	478,5
просо	7,7	10,0	16,5	5,5	3,6	2,6
гречка	36,3	19,7	30,6	13,6	15,8	9,1
зернобобові	100,6	58,6	24,1	44,4	46,7	38,7
інші ярі зернові	-	9,1	2,0	0,9	0,5	0,3
Цукрові буряки	1045,5	746,8	341,4	576,4	695,1	789,2
Льон-довгунець (волокно)	28,7	15,3	3,7	8,4	6,1	1,4
Соняшник	2,2	2,4	6,6	6,2	12,2	13,5
Картопля	1597,6	1244,2	1471,1	1571,8	1258,3	1478,5
Овочі	175,7	206,4	174,9	176,4	162,1	192,8
Кормові коренеплоди	2134,5	796,9	287,0	399,3	407,3	436,6
Кукурудза на силос і зелений корм	5201,5	1988,9	1063,9	630,8	621,1	471,3
Однорічні трави на сіно	37,8	26,4	18,4	40,4	53,1	49,8
Багаторічні трави на сіно	261,7	255,4	111,1	123,0	104,0	126,9
Плоди та ягоди	33,8	51,9	25,1	20,0	11,9	11,3

Таблиця М.7. Поголів'я худоби за господарствами усіх категорій

(на початок року, тис. голів)

Роки	1991	1996	2001	2005	2006	2007
Показники						
Велика рогата худоба, у т.ч. корови	1434,2 455	1037,5 405,4	504,4 258,1	356,2 206,9	345,1 196,6	325,3 180,0
Свині	760,8	523,8	275,1	224,5	249,0	282,3
Вівці та кози у т.ч. вівці	199,0 172,5	91,0 46,3	52,2 8,6	47,4 7,5	42,7 7,5	37,9 6,8
Птиця	7436,0	5802,9	5982,5	5808,9	5394,0	4731,9

ДОДАТОК Н

Інвестиції та інновації

Таблиця Н.1. Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування

(у фактичних цінах, млн. грн.)

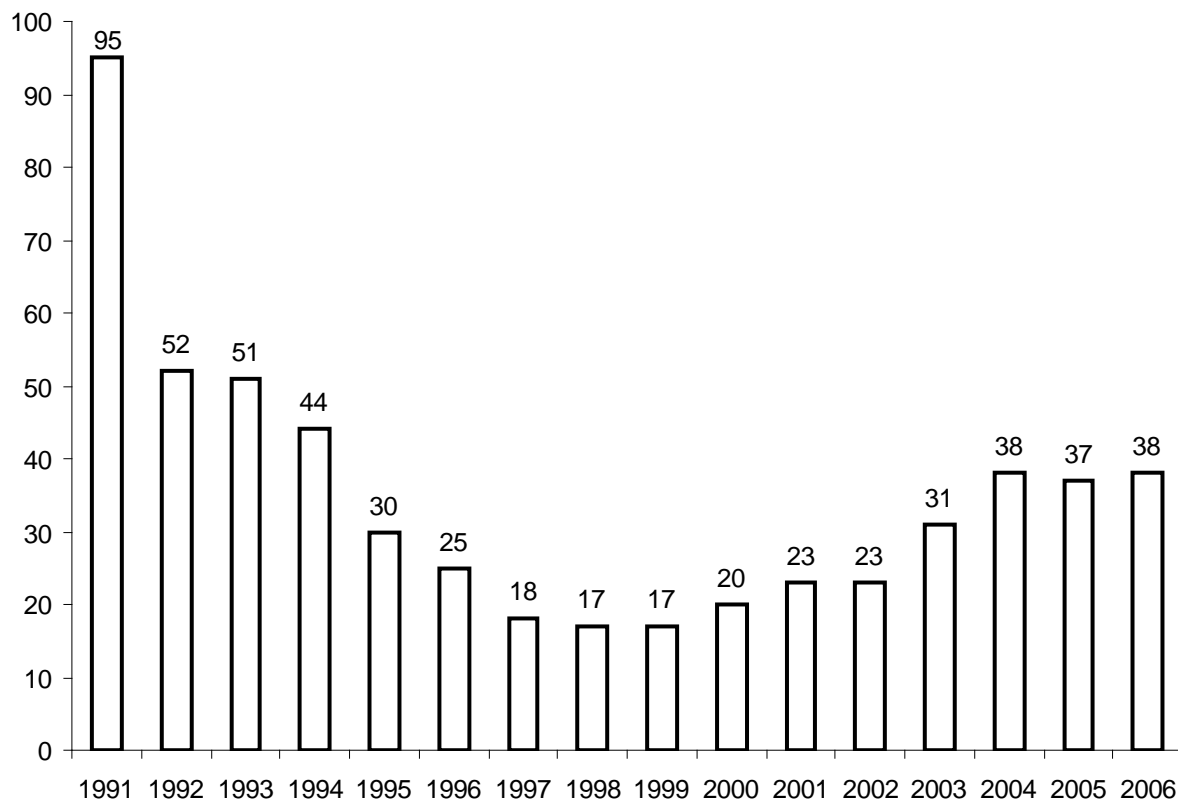
Інвестиції \ Роки	2000	2001	2003	2004	2005	2006
Усього	431,0	552,3	824,8	1139,9	1332,9	1520,3
За рахунок						
коштів державного бюджету	22,6	28,1	48,6	74,0	77,4	85,9
коштів місцевих бюджетів	4,6	16,2	18,0	50,0	52,8	73,9
власних коштів підприємств та організацій	367,0	445,7	639,4	753,3	902,3	947,8
коштів іноземних інвесторів	0,0	4,6	42,2	1,5	13,2	18,1
коштів вітчизняних інвесторів	-	-	1,3	1,3	2,3	11,7
кредитів банків та інших позик	0,9	7,2	29,5	73,2	165,8	217,2
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	20,7	26,1	23,9	33,9	47,8	79,8
Інших джерел фінансування	15,2	24,4	21,9	152,7	71,3	28,0

Таблиця Н.2. Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації

Інновації \ Роки	2000		2004		2005		2006	
	усього	Відсотків до загальної кількості підприємств, що впроваджували інновації	усього	Відсотків до загальної кількості підприємств, що впроваджували інновації	усього	Відсотків до загальної кількості підприємств, що впроваджували інновації	усього	Відсотків до загальної кількості підприємств, що впроваджували інновації
Упроваджували нові технологічні процеси у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі та безвідходні	18	28,6	17	65,4	12	54,5	12	48,0
Освоювали виробництво інноваційних видів продукції у т.ч нові види техніки	4	6,3	9	34,6	4	18,2	7	28,0
	63	100,0	20	76,9	13	59,1	13	52,0
	7	11,1	5	19,2	6	37,5	5	20,0

Рисунок Н. Индексы инвестиций в основной капитал

(відсотків до 1990 р.)

ДОДАТОК П

Характеристика районів та міст обласного підпорядкування

1. Новгород-Сіверський район.

Розташований на північному сході області, межує із Сумською областю та Російською Федерацією.

Територія – 1804 кв.км.

Населення – 31,7 тис. чол.

Населені пункти невеликі, їх кількість – 91.

Природні ресурси:

- цементна сировина – 2 родовища;
- карбонатна – 4;
- цегельна – 7;
- фосфорити – 1;
- будівельні піски – 2;
- лісові ресурси – 57,8 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – м'ясо, молоко, картопля, зерно, кормові культури;
 - харчова промисловість – м'ясопродукти, ковбасні вироби, незбирано-молочна продукція, масло, сири тверді, безалкогольні напої;
 - промислові вироби – тканини бавовняні, льоноволокно, меблі, торфобрикет, пиломатеріали, крейда та цегла.

2. Семенівський район.

Знаходиться на півночі області, межує з Російською Федерацією.

Територія – 1470 кв.км.

Населення – 20,6 тис.чол.

Населені пункти невеликі, їх у районі 77.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 7 родовищ;
- фосфорити – 2;
- лісові ресурси – 53,6 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – м'ясо, молоко, картопля, зерно, кормові культури;
 - харчова промисловість – м'ясні вироби, комбікорми, борошно та хлібобулочні вироби;
 - промислові вироби – взуття, льоноволокно, торф та торфобрикет, пиломатеріали, вироби з дерева.

3. Корюківський район.

Розташований на північному сході області, межує з Російською Федерацією на незначній відстані.

Територія – 1424 кв.км.

Населення – 30,6 тис.чол.

Кількість населених пунктів – 79.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 6 родовищ, у т.ч. Корюківське, запаси якого становлять 5,0 млн.куб.м;

- лісові ресурси – 61,5 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – м'ясо, молоко, картопля, зерно, льон-довгунець, кормові культури;

- харчова промисловість – м'ясні, хлібобулочні та макаронні вироби, крупи, спирт, безалкогольні напої;

- промислові вироби – шпалери, льоноволокно, паркет, паперово-білові товари, пиломатеріали.

Загальнодержавне значення має Корюківська фабрика технічних паперів.

4. Щорський район.

Знаходиться на півночі області, межує з Російською Федерацією.

Територія – 1283 кв.км.

Населення – 27,2 тис.чол.

У районі 57 населених пунктів.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 7 родовищ;

- лісові ресурси – 40,2 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – м'ясо, молоко, продукція птахівництва, картопля, льон-довгунець, кормові культури, плоди зерняткові і ягоди;

- харчова промисловість – спирт, безалкогольні напої, консерви плодовоовочеві, риба копчена, м'ясні вироби, комбікорми;

- промислові вироби – меблі, верстати для оброблення дерева, вироби з дерева.

5. Городнянський район.

Знаходиться на півночі області, межує з Російською Федерацією та Білоруссю.

Територія – 1566 кв.км.

Населення – 32,8 тис.чол.

У районі 78 населених пунктів.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 4 родовища;

- мінеральні фарби(умбра, мумія) – 2;

- лісові ресурси – 47,2 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – картопля, зерно, кормові культури, м'ясо, молоко, продукція птахівництва і вівчарства;
- харчова промисловість – масло вершкове, сири тверді, м'ясні вироби, спирт, безалкогольні напої, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, крупи, макаронні вироби;
- промислові вироби – льоноволокно, костробрикет, торф паливний, цегла, вози однокінні, колеса возові, пиломатеріали, паркет.

6. Ріпкинський район.

Знаходиться на північному заході області, межує з Білоруссю.

Територія – 2085,1 кв.км.

Населення – 33,1 тис.чол.

У районі 118 населених пунктів.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 10 родовищ;
- мінеральні фарби (умбра, мумія) – 10;
- будівельні піски – одне родовище, а також скляні піски, що мають загальнодержавне значення – 2 родовища;
- лісові ресурси – 89,8 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – картопля, льон-довгунець, м'ясо, молоко, зерно, кормові культури;
- харчова промисловість – хлібобулочні вироби, борошно, крупи, незбираномолочна продукція, м'ясні вироби, овочі консервовані, соки фруктові та овочеві;
- промислові вироби – льоноволокно, кухонні меблі, пиломатеріали, паркет, фарби та лаки на основі полімерів, цегла.

7. Коропський район.

Розташований на північному сході області, межує із Сумською областю.

Територія – 1312 кв.км.

Населення – 28,3 тис.чол.

У районі знаходиться 67 населених пунктів.

Природні ресурси:

- карбонатна сировина – 2 родовища;
- керамзитова і аглопоритова сировина – 2;
- цегельна сировина – 6;
- будівельні піски – 6;
- лісові ресурси – 37,5 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – картопля, льон-довгунець, зерно, м'ясо, молоко, продукція птахівництва і вівчарства, кормові культури;

- харчова промисловість – ковбасні вироби, хліб та хлібобулочні вироби, борошно, крупи, комбікорми, спирт, сири тверді, м'ясні вироби, масло, незбираномолочна продукція, крохмаль, безалкогольні напої;
- промислові вироби – швейна продукція, цегла, льоноволокно, меблі, вироби з дерева.

8. Сосницький район.

Розташований в 90 км на північ від Чернігова.

Територія – 916 кв.км.

Населення – 22,2 тис.чол.

У районі знаходиться 43 населені пункти.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 2 родовища;
- будівельні піски – 4;
- лісові ресурси – 24,4 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – картопля, м'ясо, молоко, зерно, кормові культури;
- харчова промисловість – сир плавлений копчений, ковбасні вироби, крупи, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, незбираномолочна продукція;
- промислові вироби – корсетні та швейні вироби, цегла керамічна, пиломатеріали, шкільні та канцелярські товари з паперу.

9. Чернігівський район.

Територія – 2548 кв.км.

Населення – 56,4 тис.чол. (без м.Чернігова).

У районі знаходиться 124 населені пункти.

Природні ресурси:

- керамзитова і аглопоритова сировина – 1 родовище;
- цегельна сировина – 3;
- будівельні піски – 7;
- торфу – 1;
- лісові ресурси – 61,8 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – картопля, льон-довгунець, зерно, м'ясо, молоко, кормові культури, овочі, зерняткові, ягоди а також продукція птахівництва;
- харчова промисловість – м'ясні вироби, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, крупи, молочна продукція, козеїн;
- промислові вироби – цегла, льоноволокно, збірний залізобетон, костробрикет, вироби з дерева.

9–А. м. Чернігів.

Місто обласного підпорядкування, обласний центр. У місті знаходяться залізничний та автомобільний вокзали шляхів міждержавного сполучення, річковий порт.

Територія – 78 кв.км.

Населення – 298,9 тис.чол.

Основні групи промислової продукції: вовняні тканини і пряжа, волокна хімічні, радіовироби та апаратура зв'язку, автобуси, деталі автомобілів, вантажних ліфтів, будівельних і сільськогосподарських машин, котли опалювальні, папір та картон, швейні вироби, меблі та вироби з дерева, суміші бітумінозні, взуття, мило.

Продукція харчової промисловості:

- м'ясопродукти, м'ясні консерви, ковбасні вироби, незбираномолочна і кисломолочна продукція, масло вершкове, хліб і хлібобулочні вироби, вермішель, макарони, борошно та крупа, риба солена і копчена, безалкогольні та лікєро-горілчані вироби, пиво, олія, кондитерські вироби.

10. Козелецький район.

Розташований в південно-західній частині області. Межує з Київською областю.

Територія – 2660 кв.км.

Населення – 54,9 тис.чол.

У районі знаходиться 111 населених пунктів.

Мінерально-сировинна база:

- цегельно-черепична та карбонатна сировина;
- суглинки;
- будівельний пісок;
- торф;
- лісові ресурси – 74,9 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, картопля, цукрові буряки, кормові культури, м'ясо, молоко, овочі, плоди зерняткові;
- харчова промисловість – незбираномолочна продукція, м'ясні вироби, безалкогольні напої, спирт, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, комбікорми;
- промислові вироби – вироби з дерева, цегла, взуття, вузли та деталі до машин і механізмів для садівництва, сільського і лісового господарства.

11. Менський район.

Знаходиться в центральній частині області на схід від Чернігова.

Територія – 1376 кв.км.

Населення – 41,7 тис.чол.

У районі знаходиться 56 населених пунктів.

Мінерально-сировинна база:

- керамзитова і аглопоритова сировина – 1 родовище;
- цегельна – 3;
- будівельні піски – 3;
- лісові ресурси – 14,8 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – м'ясо, молоко, зерно, картопля, кормові культури, плоди зерняткові, продукція вівчарства;
- харчова промисловість – сири тверді, незбираномолочна продукція, м'ясні вироби, хліб та хлібобулочні вироби, мінеральна вода, безалкогольні напої, борошно, риба копчена, комбікорми;
- промислові вироби – бетон товарний, блоки для фундаменту, тара дерев'яна та з гофрованого картону;

12. Куликівський район.

Знаходиться в центрі області на схід від Чернігова.

Територія – 944 кв.км.

Населення – 20,2 тис.чол.

У районі знаходиться 25 населених пунктів.

Розвідані запаси мінеральної сировини відсутні.

Лісові ресурси – 9,5 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільськогосподарська продукція – зерно, картопля, цукрові буряки, м'ясо, молоко, кормові та олійні культури, овочі;
- харчова промисловість – вироби м'ясні і ковбасні, незбираномолочна продукція, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, масло вершкове, молоко і вершки, крохмал, комбікорми;
- промислові вироби – льоноволокно та костробрикет, вироби з дерева.

13. Борзнянський район.

Розташований в південно-східній частині області.

Територія – 1608 кв.км.

Населення – 38,3 тис.чол.

У районі знаходиться 63 населені пункти.

Корисні копалини:

- цегельна сировина – 4 родовища;
- будівельні піски – 3;
- лісові ресурси – 21,6 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільськогосподарська продукція – м'ясо, зерно, картопля, цукрові буряки, рапс, плоди зерняткові та ягоди;
- вироби харчової промисловості – борошно, крупи, незбираномолочна продукція, м'ясні вироби, хліб та хлібобулочні вироби, кондитерські вироби;
- промислові вироби – електронна техніка, спортивний інвентар, пиломатеріали, комбікорми, вироби для сільського господарства.

14. Носівський район.

Розташований на південному сході від Чернігова.

Територія – 1152 кв.км.

Населення – 33,4 тис.чол.

У районі знаходиться 48 населених пунктів.

Мінерально-сировинна база:

- цегельна сировина – 3 родовища;
- будівельні піски – 1;
- лісові ресурси – 19,0 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, картопля, цукрові буряки, рапс, молоко, м'ясо, кормові культури, птахівництво, овочі;
- харчова промисловість – цукор-пісок, незбираномолочна продукція, хліб та хлібобулочні вироби, борошно, ковбасні вироби, кондитерські вироби;
- промислові вироби – цегла, фрези, штампи та пресформи, меблі.

15. Ніжинський район.

Розташований на південному сході від Чернігова.

Територія – 1514 кв.км.

Населення – 32,7 тис.чол. (без м.Ніжина).

У районі знаходиться 72 населені пункти.

Мінерально-сировинна база:

- цегельна сировина – 7 родовищ;
- будівельний пісок – 2;
- лісові ресурси – 16,3 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, цукрові буряки, рапс, м'ясо, молоко, кормові культури, продукція вівчарства;
- харчова промисловість – м'ясні і ковбасні вироби, риба копчена, хліб та хлібобулочні вироби, овочі консервовані, соки фруктові і овочеві, нектари;
- промислові вироби – вироби з дерева, цегла.

15-А. м. Ніжин.

Місто обласного підпорядкування, вузлова станція Південно-Західної залізниці.

Територія – 43 кв.км.

Населення – 75,2 тис.чол.

В економіці міста переважають машинобудівна та металообробна галузі.

Продукція, що виробляється:

- промислові вироби – обладнання для галузі птахівництва, будівельні матеріали з металу, стільці, меблі кухонні та для житлових приміщень, фарби і лаки на основі полімерів, машини для сільського та лісового господарства,

устаткування для подачі води та кормів для тварин, вузли і деталі до локомотивів залізничних, трамваїв, рухомого складу та інше;

- продовольчі товари – м'ясні вироби, пиво, безалкогольні напої, борошно, хлібобулочні та кондитерські вироби, комбікорми, олія, молоко і вершки сухі, масло вершкове, сири жирні.

16. Бахмацький район.

Центр району м.Бахмач, вузлова залізнична станція. Район межує із Сумською областю, знаходиться на сході регіону.

Територія – 1488 кв.км.

Населення – 51,0 тис.чол.

У районі знаходиться 83 населені пункти.

Мінерально-сировинні ресурси:

- цегельна сировина – 6 родовищ, загальні запаси складають понад 5,0 млн. куб.м;

- суглинки;

- будівельні піски – 2 родовища, прогнозні запаси яких 1,1 млн. куб.м;

- лісові ресурси – 12,1 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільськогосподарське виробництво – велика рогата худоба, зерно, цукрові буряки, рапс, картопля, кормові культури. У невеликих обсягах культивується птахівництво;

- харчова промисловість – масло вершкове, молоко згущене, незбираномолочна продукція, м'ясні і ковбасні вироби, хліб та хлібобулочні вироби, крупи, комбікорми;

- промислові вироби – автозапчастини, нафтопромислове обладнання, вулканізатори, вузли та деталі до машин спеціального призначення.

17. Ічнянський район.

Розташований в південно-східній частині області.

Територія – 1576 кв.км.

Населення – 37,0 тис.чол.

У районі знаходиться 77 населених пунктів.

Природні ресурси:

- нафта – 5 свердловин;

- бішофіт – 3 родовища;

- цегельна сировина – 8;

- лісові ресурси – 24,9 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, цукрові буряки, молоко, м'ясо, олійні культури, кормові культури, картопля, овочі, плоди зерняткові;

- харчова промисловість – цукор, спирт, м'ясні вироби, хліб та хлібобулочні вироби, борошно, комбікорми, крупи, молоко і вершки сухі, масло вершкове, незбираномолочна продукція;

- промислові вироби – поліетиленова продукція, цегла, тара дерев'яна.

18. Бобровицький район.

Знаходиться на півдні області, межує з Київською областю.

Територія – 1418 кв.км.

Населення – 37,6 тис.чол.

У районі знаходиться 54 населені пункти.

Мінерально-сировинні ресурси:

- цегельна сировина – 2 родовища;
- будівельні піски – 1;
- торф – 1;
- лісові ресурси – 21,4 тис.га.

Обсяги корисних копалин незначні.

Напрямки сільськогосподарського виробництва – велика рогата худоба, зерно, цукрові буряки. Вирощують також картоплю, овочі, олійні культури.

Харчова галузь виробляє м'ясні вироби, масло вершкове, сухе знежирене молоко і вершки, незбираномолочну продукцію, цукор, мелясу, борошно, крупи, комбікорми.

Район також виробляє пиломатеріали та цеглу.

19. Талалаївський район.

Розташований на південному сході від обласного центру. Межує із Сумською областю.

Територія – 633 кв.км.

Населення – 15,1 тис.чол.

У районі знаходиться 45 населених пунктів.

Природні ресурси:

- нафта – 3 свердловини;
- нафтогазоконденсат – 2;
- газоконденсат – 1;
- цегельна сировина – 3 родовища;
- будівельні піски – 1;
- торф – 2;
- лісові ресурси – 6,8 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, цукрові буряки, молоко, м'ясо, кормові культури, олійні культури, овочі;
- харчова промисловість – незбираномолочна продукція, ковбасні вироби, хліб та хлібобулочні вироби, борошно, крупи, олія, комбікорми;
- промислова продукція – тільки цегла.

20. Срібнянський район.

Знаходиться на південному сході області. Межує із Сумською областю.

Територія – 579 кв.км.

Населення – 13,0 тис.чол.

У районі знаходиться 30 населених пунктів.

Природні ресурси:

- цегельна сировина – 2 родовища;
- лісові ресурси – 8,1 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, цукрові буряки, м'ясо, молоко, кормові та олійні культури, зерняткові;
- харчова промисловість – масло вершкове, молочна продукція, м'ясні вироби, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, комбікорми;
- промислова продукція – швейні вироби.

21. Прилуцький район.

Розташований на південному сході області. Межує із Полтавською областю.

Територія – 1793 кв.км.

Населення – 41,0 тис.чол. (без м.Прилуки).

У районі знаходиться 100 населених пунктів.

Природні ресурси:

- нафта та газ – 9 свердловин;
- цегельна сировина – 7 родовищ;
- будівельні піски – 3;
- торф – 2;
- лісові ресурси – 17,0 тис.га.

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, цукрові буряки, м'ясо, молоко, кормові культури, картопля, олійні культури, зерняткові, продукція птахівництва;
- харчова промисловість – цукор-пісок, м'ясні вироби, консерви плодоовочеві, борошно, хліб та хлібобулочні вироби, соки, комбікорми;
- промислові вироби – автомобілі пожежні, запасні частини для автомобілів, вогнегасники, пиломатеріали, вироби з дерева.

У смт.Ладан знаходиться єдиний в Україні завод протипожежного устаткування, в минулому єдиний в СРСР.

21-А. м. Прилуки.

Місто обласного підпорядкування, залізничний вокзал.

Територія – 43 кв.км.

Населення – 60,6 тис.чол.

Пріоритетні галузі – легка, харчова та машинобудівна промисловість.

Основна продукція, що виробляється:

- продовольчі товари – білкова оболонка для ковбасних виробів (єдине підприємство в Україні), борошно, хліб та хлібобулочні вироби, сигарети, м'ясні і ковбасні вироби, комбікорми;

- промислові товари – техніка для будівництва, автомобільні причеми, котли центрального опалення, вироби з пластмас, меблі, дитячі іграшки, одяг, білизна, шкарпетки, головні убори, мішки і пакети з поліетилену.

22. Варвинський район.

Розташований на півдні області. Межує із Полтавською областю.

Територія – 590 кв.км.

Населення – 18,4 тис.чол.

У районі знаходиться 30 населених пунктів.

Серед природних ресурсів головне місце займають Гнідинцівське і Лесяківське родовища нафти і газу, які в даний час активно розробляються.

До ресурсів також відносяться:

- цегельна сировина – 4 родовища;
- будівельні піски – 1;

Продукція виробляється за напрямками:

- сільське господарство – зерно, цукрові буряки, продукція тваринництва, кормові та олійні культури;
- харчова промисловість – хліб та хлібобулочні вироби, безалкогольні напої, м'ясні і ковбасні вироби, олія, комбікорми;
- промислові вироби – пропан і бутан скраплені, стабільний газовий бензин, цегла.

Важливе місце в народногосподарському комплексі області займає Гнідинцівський завод по стабілізації нафти.

ДОДАТОК Р
Стратегічні напрямки економічного розвитку регіону
на сучасному етапі

Соціально-економічний стан Чернігівської області, її депресивний та дотаційний характер життєдіяльності, відставання від інших територіальних одиниць в темпах розвитку спонукає до пошуку та ефективного використання нових форм організації виробництва та структур економічного і фінансового характеру. Самі по собі приватизація суб'єктів господарювання, вільна торгівля, боротьба з монополізмом на обласному рівні достатнього ефекту не принесли. Становище країни та її регіонів в геополітичній конкуренції в ХХІ столітті визначають рівень освіти і здоров'я населення, розвиток науки, можливості інформаційного середовища, здатність господарського механізму підтримувати високу інноваційну активність. Потрібний **інноваційний розвиток економіки**, який поки що стримується браком коштів у держави і господарюючих суб'єктів, відривом фінансового ринку та інноваційних потоків від реального сектора економіки, відсутністю чітко визначених державних пріоритетів у інноваційній політиці.

Аналіз інноваційної діяльності в досліджуваному Чернігівському регіоні за 2004 – 2007 рр. показує, що вона активно не ведеться і послаблюється з кожним роком.

Серед підприємств, що проводять активну інноваційно-інвестиційну політику, конкурентоспроможність яких зростає, акціонерні товариства Чернігівське відділення “САН Інтербрю Україна”, “Ясен”, НВП “Група компаній “Магр” і деякі інші.

У територіальному розрізі ситуація з інноваціями наступна: найбільш активно впроваджували інновації підприємства міст Чернігів та Ніжин; в основному займаються інноваційною діяльністю центральні райони області; відсутні інновації в районах крайнього півдня регіону; в трьох із 7 районів, які входять до територій пріоритетного розвитку і де інновації повинні стати головною складовою конкурентоспроможності продукції, нововведення взагалі не впроваджуються, в тому числі у дуже великих за площею та потенційними можливостями Чернігівському і Ріпкинському районах.

Аграрне виробництво не отримує достатньо інвестицій і не носить інноваційного характеру. Доцільно посилити державну увагу до цієї складової соціально-економічного розвитку. У регіоні ефективно працюють Інститут агропромислового виробництва і Носівська сільськогосподарська дослідна станція. Необхідно фінансово та організаційно забезпечити впровадження їх розробок у життя.

Потрібно створювати на рівні області технопарки, технополіси, венчурні фонди і фірми, науково-технічні інкубатори як структури, що сприяють інноваційній діяльності малого та середнього підприємництва.

Процесами ефективної кластеризації охоплені практично всі країни ринкової економіки та частина держав третього світу, чий економічний розвиток йде прискореними темпами.

Україна має власний, хоч і невеликий, досвід кластеризації. Створені і ефективно працюють кілька кластерів у Хмельницькій області, об'єднані в асоціацію “Поділля Перший” – у швейній, будівельній, харчовій та туристичній галузях. Основні принципи роботи кластерів у Хмельницькому регіоні: реструктуризація підприємств, визначення пріоритетних напрямків їх розвитку; реформування монополій у сфері виробництва та послуг; посилення інноваційної діяльності, впровадження нових технологій; допомога в розробці бізнес-планів, отриманні позик, підвищенні якості продукції; узгодження переліків продукції, на виробництві якої можуть спеціалізуватися члени кластеру; проведення конкурсів по розподілу контрактів; узгодження умов та надання технічної допомоги; організація роботи по підвищенню кваліфікації, перепідготовці робітників і спеціалістів.

У реальному житті кластеризація економіки Чернігівської області поки що не відбулася. Головною причиною становища, що склалося, є відсутність ініціативи та програмного підходу з боку владних структур. Буде доцільним включення питань створення і функціонування кластерів у середньострокову та річні програми соціально-економічного розвитку регіону (в наявних програмах за останні роки питання кластеризації економіки відсутні).

Потенційно ефективні теоретичні напрацювання в трьох наступних напрямках: кластер виробників пивобезалкогольної промисловості, кластер “Чернігівщина – льон” та два туристичні кластери на півночі і півдні області з єдиною управлінською структурою.

Можливе також створення наступних кластерних об'єднань на території області:

- три кластери в результаті процесу реформування великомаштабних виробничих систем (прилуцького орендного заводу “Пожмаш”, ВАТ “Чернігівський завод радіоприладів”, ВАТ “Чексіл”);
- продовольчий кластер продукції тваринництва (назва умовна), куди увійдуть заводи продовольчих товарів м'ясного, молочного і рибного напрямків;
- продовольчий кластер продукції рослинництва – виробництво жирів, плодоовочеві підприємства, оброблення зерна, виробництво крохмалю, готових кормів для тварин, хліба і хлібобулочних виробів, цукру (всього 64 підприємства);
- кластер підприємств лікєро-горілкової і спиртової промисловості, в який увійдуть ЗАТ “Чернігівський лікєро-горілковий завод “Чернігівська горілка”, а також спиртові заводи Шабалинівський Борзнянського, Ковалівський Городнянського, Ічнянський, Чемерський Козелецького, Криківський Коропського, Холминський Корюківського та Новоборовичський Щорського районів, постачальницьк і збутові організації.

Вільні економічні зони (ВЕЗ), території пріоритетного розвитку (ТПР) як формування, які впровадили і в більшій чи меншій мірі ефективно використовують 103 країни світу, необхідно розвивати та закріплювати як на рівні держави, так і в обласному масштабі. Знищувати те, що в певній мірі вже дало ефект, недоцільно і просто нерозумно.

Території пріоритетного розвитку в Чернігівській області розміщені у семи північних депресивних районах і мають сприяти їх прискореному розвитку. Доцільним є обґрунтування та вирішення на найвищому рівні наступних питань:

- надання статусу території пріоритетного розвитку всій області у комплексі, як депресивній прикордонній області України;
- розширення переліку продукції та робіт, які відносяться до пріоритетних видів діяльності із спеціальним режимом інвестування.

Особливу увагу потрібно приділити продовольчому спрямуванню інвестиційних процесів на територіях пріоритетного розвитку, виробництву органічної продукції.

Діяльність територій пріоритетного розвитку, при ефективній організації та постійному контролі за роботою, може бути одним із факторів прискореного економічного розвитку області.

Чернігівська область, межуючи з Гомельською областю Республіки Білорусь і Брянською областю Російської Федерації, має яскраво виражений прикордонний пріоритет і давні традиції в частині міжнародного спілкування, які досить успішно реалізуються в сучасних геополітичних обставинах. **Єврорегіон “Дніпро”**, створений 23 квітня 2003 року цими областями, має за свою мету: економічний розвиток; регіональне планування; охорону та поліпшення стану навколишнього середовища; ліквідацію надзвичайних ситуацій і їх наслідків; сприяння розширенню контактів між жителями прикордонних областей, розвиток співробітництва між установами та організаціями, а також суб’єктами господарської діяльності.

Враховуючи, що на сьогодні в Чернігівській області практично відсутні спільні підприємства за участю російського і білоруського капіталів з реалізації інвестиційних проектів, доцільно розглянути питання співробітництва шляхом створення таких підприємств і виробництв у наступних напрямках:

- інвестування на територіях пріоритетного розвитку вирощування льону, картоплі та інших технічних культур;
- створення підприємств для видобування фосфоритів і виробництва добрив;
- видобуток та переробка бішофіту;
- впровадження нових технологій з видобутку і переробки торфу;
- організація машинно-тракторних станцій у північних районах області;
- реалізація інвестиційних проектів щодо вузлового складання техніки різних модифікацій;

- туристичний бізнес.

Бачиться доцільним робота над проектом “Інтерпорт” (створення транспортно-складського центру) у с. Нові Яриловичі Ріпкинського чи с. Сеньківка Городнянського районів, враховуючи при цьому можливість фінансування зі сторони Європейського Союзу в рамках програми “Митниця”.

Дорогу до вступу в СОТ вже пройшли 148 країн, які випускають 95 % світової продукції. Ще 30 країн-претендентів подали заявки щодо вступу до СОТ. Всього у світі існує десь близько 200 країн. Абсолютна більшість світової спільноти в тій чи іншій мірі успішно розвиває свої економіки.

Готуючись до вступу в СОТ, необхідно шляхом проведення роз’яснювальної роботи, круглих столів, навчання позбутись наступних стереотипів:

- держава не має права допомагати своїм підприємствам (допомога різних видів у розвинених країнах та країнах перехідної економіки існує в розмірі близько 1,0 % ВВП конкретної держави);
- держави-учасниці не обкладають митом імпортні товари (обкладають і в досить значних обсягах);
- після вступу до СОТ поступить дуже багато інвестицій (все-таки їх обсяги дещо збільшаться).
- вступ до СОТ нічого не гарантує – ні переваг, ні проблем. Це тільки потенційні можливості отримати те або інше. Решта залежить від договорів про вступ, підготовки до вступу, роботи після приєднання до світової економічної спільноти.

Потрібно готуватись до вступу в СОТ на рівні регіону. Причому, ця підготовка повинна носити програмний характер. До річної програми соціально-економічного розвитку необхідно включити окремий розділ даного спрямування, де в обов’язковому порядку будуть розроблені конкретні заходи, серед яких:

- вивчення документів і нормативів СОТ, щоб запобігти антидемпінговим процесам;
- сертифікація систем якості підприємств та організацій відповідно до вимог міжнародних стандартів ІСО серії 9000;
- підготовка до співпраці з Брянською областю Російської Федерації щодо питань транскордонного співробітництва (Єврорегіон “Дніпро”), створення спільних підприємств, інвестування, торгівлі та інше у випадку вступу Росії до Світової організації торгівлі;
- розробка фінансової стратегії регіону в умовах вступу до СОТ;
- розробка заходів щодо галузей:

1) на яких, згідно з теоретичними напрацюваннями, позитивно позначиться приєднання України до СОТ, а саме: легкої промисловості, будівництва, торгівлі, туризму і частково транспорту та хімічної промисловості;

2) які матимуть певні труднощі і проблеми, а саме: сільсько-господарського виробництва, радіоелектроніки, сільськогосподарського машинобудування, складних наукоємних галузей;

3) інших галузей та спрямувань;

- окреме виділення складних питань щодо:

1) цукрової галузі;

2) органічного виробництва та інше.

Обласній державній адміністрації необхідно ініціювати розробку на кожному з підприємств області конкретних заходів щодо роботи в умовах входження держави у Світову організацію торгівлі.

Конкурентоспроможність, як один з головних факторів ефективного розвитку національної економіки, потребує уважного вивчення, наукових напрацювань та практичних дій в усіх ланках наукового і господарського механізму.

Щоб підвищити конкурентоспроможність, регіон повинен мати власну стратегію розвитку, складовою якої стане чітко окреслена програма забезпечення конкурентоспроможності регіональної господарської системи. Їх розробка та реалізація повинна здійснюватися в умовах тісної і плідної співпраці всіх обласних і районних структур виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Посиленню конкурентоспроможності регіону в повній мірі сприятимуть стратегічні напрямки економічного розвитку області на сучасному етапі:

- **ефективна інноваційна політика;**
- **кластеризація економіки;**
- **вільні економічні зони та території пріоритетного розвитку;**
- **транскордонне співробітництво в межах Єврорегіону “Дніпро”;**
- **підготовка до роботи в умовах вступу до Світової організації торгівлі.**

Список використаних джерел

1. Савченко В.Ф. Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі. – Чернігів: КП „Чернігівські береги”, 2007. – 378 с.
2. Савченко В.Ф. Програмне регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні: Монографія. – Чернігів: КП „Чернігівські береги”, 2007. – 516 с.
3. Савченко В.Ф. Науково-методичні основи регулювання економічних процесів в регіоні. – Чернігів: Чернігівський ЦНТЕІ, 2000. – 251 с.
4. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. II. Регіон. Частина I. – К.: Знання, 1999. – 204 с.
5. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. II. Регіон. Частина II. – К.: Знання, 1999. – 212 с.
6. Статистичний щорічник «Чернігівщина 2006». – Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2007. – 493 с.
7. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2005. – 551 с.
8. Статистичний збірник «Промисловість Чернігівщини у 1995-2006 роках ». – Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2007. – 117 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство Чернігівщини у 1995- 2006 роках». – Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2007. – 74 с.
10. Статистичний збірник «Фермерські господарства Чернігівської області у 2006 році». – Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 2007. – 65 с.
11. Схема розвитку і розміщення продуктивних сил Чернігівської області на період до 2005 року. – К.: РВВС, 1990. – 122 с.
12. План та бюджет соціально-економічного розвитку області на 2006 рік.
13. Матеріали обласної періодичної преси, в т.ч. економічних видань.